

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA :
AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG.

SZERKESZTI :
VÁRI ALBERT

TARTALOM:

	Lap
<i>Dr. Szent-Iványi Gábor</i> : Elnöki megnyitó	49
<i>Kovács Lajos</i> : Vélemény az egyházi reform-tervezet tárgyalásához	52
„Valóság és legenda a vallásos nevelésben.“	
<i>Buzogány Kálmán</i> : I. (Hozzászólás.)	56
<i>Ürmösi Károly</i> : II. (Hozzászólás.)	57
<i>Benedek Gábor</i> : III. (Hozzászólás.)	59
<i>Iván László dr.</i> : IV. (Hozzászólás.) Kritika vagy hit?	64
<i>Dr. Boros György</i> : Szerartások és vallási szokások az unitárius egyházban	71
<i>Dr. Ferenczy Sándor</i> : Brassai, mint kezdő természet-tudós	82
<i>Benczédi Pál</i> : A liverpooli vita	87
<i>Pálfi Márton</i> : Janus Pannonius verseiből. (Fordítás.)	94
Irodalom	95
Különlétek	97

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

FŐMUNKATÁRSÁK :

BENCZÉDI PÁL, KAUNTNÉ ENGEL ELLA, KELEMEN
LAJOS, KERESZTESI DÉNES, KOVÁCS LAJOS,
LŐFI ÖDÖN, PÉTER LAJOS ÉS
DR. VARGA BÉLA.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcseleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre Romániában 200 lej. Magyarországon 8 P. Pártoló-díj egész évre: 300 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj, Unitárius Kollégium).

Alapítóknak, akik 3000 lejt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

Elnöki megnyitó

a háromszéki egyházkörnek a szervezeti reformjavaslatot tárgyaló rendkívüli közgyűlésén.

Tisztelt Egyházköri Közgyűlés!

Végre eljutottunk ehhez az alkalomhoz, amikor egyházkörünk tagjai is közvetlenül megbírálhatják azt a munkát, mit egy évek óta tartó, szakadatlan sürgetés érlelt meg az egyházkörök bírálatára.

Ma itt áll előttünk. Véleményükre vár. Joga és kötelessége mindenkinek, ki egyházát szereti, annak életében résztvesz és jövőre is munkálni akar, *itt* juttatni érvényre azt az álláspontját, mit az összesség érdekében jónak, kívánatosnak tart, mire az összesség kíváncsi, mire talán egyeseknek csak *itt* lesz alkalmuk és végül ami úgy fog szerepelni — a maga közvetett megnyilatkozása útján —, mint az össz-unitárius akarat.

Megtagadnám önmagammat — ezt pedig nem szoktam tenni —, ha nem vonnám most is kétségbe annak a hangzatos jelszónak az állítását, mely alaptörvényünk sürgős módosítását úgy igyekszik beállítani, mint általános szükségességet. Ma is azt mondom: volt és van ennél sokkal több, sokkal égetőbb megoldást váró kérdés, ami sokkal inkább a húsunkba vág. Azokhoz nem tudunk ekkora érdeklődéssel, ekkora előkészülettel és sokszor — mondhatni — hozzá nem értő lelkesedéssel közeledni. Azok megoldására mindig volt és lesz még idő. Első a forma, a köponyeg; ahhoz idomitjuk majd az élő alakot.

Az a zürzavar, mit a világháború — sajnos — befejezetlen volta az élő emberi társadalmak közt teremtett: megszülte mindenütt a maga torzszülötteit. Érezték és érzik ezt az egyházak is. Egyszerre általánossá vált, hogy a mult felelős mindenért, nem pedig a jelen tudatlansága. Évszázadoknak lassu, komoly és körültekintő munkával felállított, szilárd épületei alá bombák kerül-

tek, hogy kártyavárák épüljenek helyükbe. Az idő máris rácáfolt az erőlködésre. Az emberiség kezdi kitörölni szeméből a vakító vörös port. Kezdenek mindenütt józanabban látni. Mind jobban és gyakrabban diadalmaskodik az igazság, hogy: *a mult és hagyomány sokszor erősebb az életnél, a valóságnál.*

Azt hiszem, egyetértünk mindnyájan abban, hogy egy alkotmány-törvény csak akkor jó, csak akkor szolgálja a közérdeket, ha egyetemes szükségesség teremtette. A hit hagyományos érzéseivel, a vallás öntudatos áhitatával egy családba foglalt emberi társadalom a maga nyugodt pihenőjét csak olyan fa árnyékában találja és találhatja meg, melynek gyökerei a mult véstől és vihartól megtiport kemény talajába régtől fogva belekapaszkodtak. Ne csapdossuk meg ezeket a gyakran vérzivatarokat is kiállott gyökereket, nehogy az egész fa reánkzuduljon. Az a véget fogja jelenteni.

Tisztelt Közgyűlés, az egyház nem politikai pártok parlamentje, amely kibírhathat máról-holnapra változó, sőt gyakran ellentétes kormányzati rendszereket és elveket. Az emberi társadalmak külső, anyagi életében ezek nem mindig hagynak végzetes vagy eltörölhetetlen nyomokat. Megbírálják, megbuknak, elfelejtik.

Az egyház fogalma úgy áll előttem, mint egy kőből faragott, évszázados márványszobor, melyet az idők rárakódott patinája tart melegen. Ha levakarjuk ezt a patinát, csak az anyag élettelen hidegsége marad meg.

Ne értsük félre egymást. Nem akarom megállítani a rohanó időt és életet. Az lehetetlen. Tudom, hogy az egyházak hívei: élő emberek. Tudom, hogy velük együtt él az egyház. De merem állítani, hogy nem azonosak és nem lehetnek azonosak a külső és a lelki élet irányító szabályai. Elvi igazságokat soha sem a tömeg teremtett. Csak elhivatott, rátermett egyéniségek. Ezeket a jelzőket pedig nem egy bizonyos területen lakó emberek, hanem a köztudat, a közvélemény adja.

Ha pedig ez így van, akkor nem lehet egy olyan rendszert egyszerűen elavultnak mondani, mely a helyi tömegek számarányán felül és mellett még olyan vezetőket is akar látni abban a legfelsőbb kormányzati testületben, kiknek van és lehet *önálló* véleményük *is* és nincsenek kötve az atyafiság, szomszédság vagy ismeretség korteskedő szavaitól.

Melyik lesz a valódi demokratikus rendszer? Az-e, hol az előre elkészített szavazók voksai vagy pedig az elvek harcának sulya fogja eldönteni a vitát? Csak az utóbbi érdekében és csak az előbbi bekövetkezése ellen harcoltam és harcolok s hívok tetemre minden unitárius embert, kit az egyház egyetemes sorsa érdekel.

Egyházkörünknek ma véleményt kell nyilvánítania. Már nem arról, ami annyira megérett. Nem arról, ami már megtörtént, hanem arról: mi legyen ezután.

Dávid Ferenc hitének követői — sajnos — nem szaporodnak olyan arányban, mint azt az ő hitelveinek igazsága és tisztasága követelnék. Ez előtt a tény előtt gondolkozás nélkül nem hunyhatunk szemet. A tömegeknek is megvolt, megvan és meg is lesz mindig a kifelé ható sulya, ereje.

Nem lett volna helyes egyházpolitika megakadályozni olyan áramlatot, melyet — ha közvetve is — az unitárius hívőknek egy nagyobb tömege indított meg. A józan és pártatlan bírálat szűrőjén keresztül szabad befolyást kellett és kell engedni ennek abban a tudatban, hogy ezzel komoly ellentétek küszöbölődnek ki, keserőségek szűnnek meg.

Számbeli kicsinységünk miatt az egységre fokozott gonddal kell tekintenünk. Ugy is érezzük csekély számunknak különösen az állami életben megnyilvánuló számtalan hátrányát. Legalább magunk tudatosan ne gyöngítsük ezt a számot.

Ott voltam és ott voltunk az előkészítő tanácskozásokon eleitől végig. Nem ellenség gyanánt, de mindig a békés megoldást kereső és ajánló akaratral. Tisztelettel meghajoltam és meghajlok minden érv előtt, mely mögött unitárius érdek áll. Elvárható viszont ugyanez a felfogás a más elveket vallók szószólóitól is.

Kötelességemnek tartom, hogy a legnagyobb elismerés és bizalom hangján emlékezzem meg arról a hatalmas szellemi munkáról, melyet ebben a fontos ügyben a törvénytervezet elkészítésével Dr. Ferenczy Géza főgondnok ur végzett. Azt könnyű most bírálni pro és kontra. Állítom azonban, hogy ezt rajta kívül senki más, az egész egyetemes egyházban, így és ilyen sürgetésre el nem készítette volna. De nemcsak *képesített*, hanem egyedül ő volt *hivatott* ennek felelősségteljes elvégzésére. Nem-

csak főgondnoki felelősségteljes állása, hanem az az őszinte, komoly, körültekintő, férfias megnyilatkozása adta és adja ennek a hatalmas munkának a legnagyobb értéket, melyben nyíltan hangsúlyozta — közismert népszerűségének kockáztatásával, — hogy a közel 15 éve éppen az ő vezetése és elvei alapján Szervezeti Törvényünkön éppen a Főtanács és Képviselőtanács új összetétele kérdésében keresztülhajtott ujtítás nem hozta meg egyetemes egyházunkra azt az eredményt, amit attól várt. Ez egy vezető ember komoly és nagyhorderejű nyilatkozata. Ez előtt csak tisztelettel lehet és kell meghajolni. Ezért kívánja és ezért adja az általa elkészített nagy munka elvi állásfoglalásaiban a legnagyobb bizalmat és biztosítékot. Itt az élet által kipróbált tények képezik az intézkedések alapját, nem pedig reménybeli bizonytalanságok.

Nekünk az egyház jövőjével játszani nem szabad. Az a reform is, mit a tervezet tartalmaz, olyan gyökeres változtatás, hogy annak a határain is túlmenni, egyenlő a sötétségbe ugrással.

Végül még egyet nem szabad elhallgatnom. Erre kötelez első sorban az az állás, melyet az Önök bizalmából töltök be. Egyházkörünk a kisebb körök közé tartozik. A múlt és a jelen azonban amellet bizonyítanak, hogy ez a kisebbség csak számbelileg áll meg. Egyházas életről, áldozatkészségről, hithűségről tanuskodnak egyházközségeink, népünk, az általuk fenntartott intézmények. A háromszéki kör annyi vezető embert adott az egyetemes egyháznak, hogy ez mindig pótolta számbeli kisebbségét. Ha egy Berde Mózsának a helyi érdekeken felülemelkedő hatalmas kormányzó szelleme óriási vagyonával az egész unitárius egyetemes egyházat szolgálta, melyből a legtöbb anyagi előny aránylag a számbeli többségre esett, jogosan elvárhatjuk, hogy az egyházkormányzásban ne csak a tömeg tulsulya legyen az a tényező, mely irányításra jogosult.

Dr. Szent-Iványi Gábor,
felügyelő-gondnok.

Vélemény

az egyházi reform-tervezet tárgyalásához.

Ha valaki ezt a törvényreform-javaslatot tanulmányozza, annak részeit és paragrafusait a jelenleg érvényben levő törvényvel összehasonlítja, lehetetlen meg nem látnia és meg nem

éreznie, hogy aki és akik e javaslatot készítették, úgy terjedelmében, mint tartalmában milyen nagy munkát végeztek. Szükségét érzem tehát annak, hogy unitárius egyházunk életébe és jövőjébe mélyen belevágó e nagyfontosságú munka előkészítő bizottságának, elsősorban Dr. Ferenczy Géza főgondnok urnak rendkívüli köri közgyűlésünk is elismerését és köszönetét fejezze ki, amit kérem javaslatként elfogadni.

Mielőtt az előttünk álló javaslat tárgyalásába akár általánosságban, akár részleteiben belemennénk, nem tudom és nem akarom visszafojtani azt a lelkemben állandóan élő aggodalmas érzést és kérdést, hogy vajjon a Szervezeti Törvény olyan irányban és olyan arányban való reformálása, amint tervezve van, nem is említve a vele kapcsolatban felmerülő messzebbmenő kívánásokat, *vajjon elébb fogja-e vinni olyan nagy küzdelemmel élő unitárius egyházunknak az ügyét? Fogja-e orvosolni azokat a bajokat, melyeket akaratlanul is látnunk kell és amelyek nem egyszer idéznek elő közöttünk lehangolást?*

Vajjon nem fog-e hátrányára válni az egyháznak a reformjavaslatnak az az intézkedése, mely az élethossziglan választott főtanácsi tagok *szerzett jogait egy csapásra megsemmisíti s az egyházi és egyázköri világi vezetőségnek a választását időszakokhoz köti.*

Midőn napról-napra látjuk, hogy a mi különben is kevészámú intelligenciával bíró egyházunkban a tanult emberek száma inkább fogy, mint gyarapodik; midőn az élet azt mutatja, hogy a még meglévő világi embereink anyagi erőben mint gyöngülnek, a társadalmi, gazdasági és politikai életben mind jobban vesztik lábaik alól a talajt, aminek befolyása az egyházi és vallásos életre sem szokott elmaradni; midőn az egyháziasság, az egyház és hit értékelése sem az egyháziak, sem a világiak részéről — tisztelet a kivételeknek — nem jut kifejezésre oly mértékben, s hova-tovább mind kevésbé, amint azt az unitarizmusban rejlő igazság és erő, természetes gondolkozás és a haladás szelleme megköveteli, — akkor komoly mérlegelés tárgyává kell tennünk, hogy a főtanácsi tagok számának felére vagy harmadára apasztása nem jelenti-e annak a *sokszor egyetlen szálnak az elszakítását, mely ma még talán nem egy embert köt az egyházhoz, annak intézményeihez és lelki világához? Melyikre van inkább szükségünk: minél több*

embernek a lehető módon való egyházhoz kapcsolására, vagy a meglevő szalak elszakítására? Melyik szolgálja inkább az egyház érdekét?

Becsüljük akármilyen nagyra a napjainkban olyan sokat hangztatott, de valójában ritkán alkalmazott demokratikus gondolkozást, *idejében fontolóra kell vennünk*, hogy amikor az általános képviseleti alap forszírozásával — talán jószándékkal, de *elszámítással* — *utat nyitunk annak a lehetőségnek, hogy a tanult elem háttérbe szoríttassék* s amint a gyakorlat mutatja, akárhányszor csak jelszavaktól vezéreltetve a nem tanult elem előtérbe nyomuljon, — vajjon nem kockáztatjuk-e az unitárizmus szellemi értékeit és nem hagyjuk-e figyelmen kívül az egyház féltett jövőjét?!

Az irreális gondolkozásból származó törekvés is néha haladásnak látszik, de az elhirtelenkedett, vagy az eléggé meg nem gondolt nagyot-lépés már sokszor volt jóvátéhetetlen bukásnak az előidézője. Egyházi életünkben a *lélekszámra fektetett általános képviseleti rendszernek a bevezetését abban az esetben tartanám némileg indokoltnak*, de akkor is nem kis mértékben aggodalmasnak, ha az egyetemes egyházi terheket az egyházközségek és egyházkörök lélekszám arányában hordoznák és azt a valóságban is teljesítenék. A közelmúlt és a jelen azonban, midőn az önmagunkra támaszkodás szüksége olyan sok és nagy megpróbáltatáson keresztülment unitárius egyházunkban régóta nem érzett kényszerítő erővel nehezedett vallásközönségünkre, azt mutatja, hogy a lélekszámra alapított *egyetemes egyházi teherhordozásra számítani nem lehet*. Ha egyebet nem tehetünk, legalább *a tanult elem vezető szerepét biztosítanunk kell*.

Hangozzék hát bármilyen szépen a szó és legyen bármilyen tetszetős némelyek előtt a fenyegetés, mely már hallatja szavát, mely szerint az egyházi törvénynek nem tökéletes képviseleti alapra fektetett reformja csak arra lesz jó, hogy már a reform-törvény megszületése előtt újabb reform-követeléseknek legyen a kiinduló pontja, — nekünk az egyéni és önző törekvésekkel, különösen pedig *a demagógiával határozott magatartással kell szembenéznünk*. Székely népünk természetes eszét és józan gondolkozását pillanatig is kétségbe nem vonva, osztály-elkülönülésre nem törekedve, éppen sajátos egyházi helyzetünknel fogva *biztosítanunk kell* a tapasztalat és gyakorlat, *a szellemi erő és judi-*

cium fölényét s ezzel biztosítani a fokozatos haladás útját, tudva, hogy a jövőt előre sohasem láthatja tisztán senki.

Nem térek ki arra, bár kedvem volna hozzá, hogy részletesebben reámutassak arra a világszerte mind jobban érvényesülő törekvésre, mely szerint a politikai élet demokráciája átalakulóban van s a vezető kormányzati szellem mind több helyen tesz kísérletet vagy határozott lépést a képviselői alap megsemmisítésére. Politikai céloknak belevegyítése az egyházi életbe különben sem kívánatos. De azt kellő erővel szeretném hangsúlyozni, hogy az *unitárizmusnak* szélsőségekre, túlzásokra, eléggé meg nem gondolt lépésekre, demagógiára, *beteges szabadság-törekvésekre nincs szüksége*. A komoly munkának és szükségszerű haladásnak ilyenek nélkül kell megtalálnia a maga érvényesülése útját.

Ilyen gondolkozással foglalkoztam a törvény-reformmal. Nem szándékom felborítani az előzetes megbeszélések és megállapodások eredményeit. Midőn azonban közgyűlésünkön e nagyfonságú javaslat tárgyalás alá kerül s nemsokára egész egyházunkban történelminek tekinthető lépés történik, saját lelkiismeretem megnyugtatóására, az egyházam és hitem jövőjét mindenkor munkálni akaró lelkem őszinte megnyilatkozásával e kérdéssel kapcsolatban néhány gondolatot elmondani szükségesnek tartottam.

De aggodalmaimat legyőzve, másoknak és mindenkinek jóakarátát feltételezve és véleményét tiszteletben tartva, unitárius testvéreim mindenkori józan gondolkozásában és egyházas magatartásában rendületlenül bizva, hiszem, hogy megtaláljuk azt a helyes utat, amelyen egyházunk jövő fejlődését biztosíthatjuk.

Kovács Lajos.

„Valóság és legenda a vallásos nevelésben.“

Balázs Ferencnek fenti címen mult számunkban megjelent cikkére beérkezett hozzászólásokat a beérkezés sorrendjében közöljük.

I.

A Keresztény Magvetőben ilyen cím alatt megjelent cikk olvasása alkalmával önkéntelen eszembe jut a költő szava: „Gyermekkirályt s oly hadvezért, ki erején felül mer, ad az Isten haragjában a nemzetnek, akit megver.“ Elolvasom újból a Kéve-kötésben főpásztorunk bölcs intelmét az ifjusághoz s kérdem, mi lesz, ha a háborgó lelkek soha meg nem nyugosznak? Ne feledjük: aki siet elkésik.

Előttünk áll a gyors haladásnak szomorú következménye, korunk siralmas állapota. Merem állítani, hogy ennek oka az, hogy korunk embere nem tartotta be a természet törvényét, a fokenkénti haladást, hanem merész ugrással, egyszerre akart naggyá lenni. Ha a felfedezéseket, találmányokat, az emberi elme csodálatos alkotásait, (a különböző gépeket) a gyakorlati életben bölcsen alkalmazza, nem egyszerre építi le az emberi munkaerőt, boldogságot jelentett volna számára, de mivel a következményekkel nem számolt, boldogságát tette tönkre.

Félek nagyon, ha az az ujitó, semmivel meg nem elégedő s fennálló törvényeinket nem tisztelő áramlat tovább halad, s nem lesz egy erős kéz, mely azt feltartóztassa, egyházunk életében ennek is szomorú következményei lesznek.

Balázs Ferenc lelkészársam cikkét nem boncolom, csak azt kérdem: mi lesz, ha minden lelkész egyéni meggyőződése szerint negligálja egyházi törvényeinket és a Főhatóságunk által jóváhagyott tankönyveket eldobja?

Mindennek van határa és útja. Ha nem tartja megfelelőknek tankönyveinket, irjon másokat s ha jobbak lesznek a meglevők-

nél, úgy Főhatóságunk, valamint vallásközönségünk örömmel fogja üdvözölni azokat.

Ne feledjük, törvénytisztelet nélkül nincs haladás, megelégedés, mert rend a lelke mindennek.

Harangláb.

Buzogány Kálmán.

II.

Az idézett cikkben fölvetett kérdést hitéleti és pedagógiai szempontból magam is fontosnak és tisztázandó problémának tartom.

Azért helyeslem úgy annak fölvetését, mint a hozzászólások lehetővé tételét.

Sőt azt is merném mondani, hogy a cikk intencióit illetően is bizonyos fokig egyetértek annak írójával.

Elfogadom, hogy „a mesét úgy kell adni, mint mesét.” A kérdés sarkpontjának azonban a metodust tartom, vagyis azt, hogy hogyan és mikor kell úgy adni, mint mesét.

Ha valahová általában — pedagógiai kérdések és eljárások tekintetében különösen is — találnak, úgy ide első helyen találunk az „est modus in rebus” és a „forma dat esse rei”-ben kifejezésre jutó megállapítások.

És éppen a methodus tekintetében áll fenn köztünk egyfelől a különbség.

Mert van lényegbevágóbb oldala is a különbségnek, bárha az csak árnyalatinak látszik is.

S ez — körülbelől — abban csúcsonylik ki, hogy én a mesét nem csupán nevelő, de tanító eszköznek tartom a pedagógiában.

B. F. szerint „a mesét nem szabad a gyermektől elrabolni,” mert „a gyermek legdrágább kincse a mese.” És mégis mintha az alkalmatlan lenne neki, azt kimagyarázni, disztíngváló kiemeléssel elkülöníteni igyekszik.

Ezt meg lehet és meg is kell tenni — nézetem szerint — a tanításnak és a nevelésnek bizonyos fokán.

De azon a fokán, amelyre B. F. a szemléltető példákat adja, ez a disztíngció nem szükséges.

Sőt merem mondani, hogy bizonyos mértékig káros is, — úgy a gyermeki lélek, mint a hitélet — illetőleg a biblia hitele szempontjából.

A mese — felfogásom szerint — a való élethez tartozik, mint reális szükségesség. Ez a szükségesség gyermekkorban a mesevagyban és kedvelésben nyilvánul meg. Későbbi életkorokban a képzelet munkájában, amely feleletet ad az értelem és tudás által meg nem fejthető kérdésekre.

A mesét tehát a gyermeknek a szóban levő korban csakugyan, „mint mesét kell adni“ — csakhogó — minden kommentár nélkül, azaz, nem a B. F. által alkalmazott kommentárral.

A gyermekeket — a biblia szerint — „tejnek italával“ kell táplálni, éppen így van szükség a gyermeki tudnivágy és kíváncsiság kielégítése szempontjából a mesére, mint lelki táplálékra. Vannak kérdések, melyekre a gyermeknek — eo ipso — mesével lehet és kell felelni, mivel az ellenkező fölöslegesen és károsan kiábrándító, túlkorán gondolkozóba ejtő lehetne. Valami olyan lélekgyilkossági merénylet-féle, mint „Az ember tragédiája“ falanszter jelenetében érintett nevelési metódu, amely a gyermeki értelmet a magasabb egyenletek „hideg világába“ akarja emelni.

A mese mellözése ugyanaz lenne tehát körülbelül a gyermeki lélekre nézve, mint az emberiség lelki világából a költészet és művészet szimbolizáló, eszményesítő, színt, derüt és meleget varázsló motívumainak számüzése.

A költészet nektárának megfelelő a gyermeki lélekre nézve a mese tejitala.

Egészen szorosan megközelítve most már a dolog lényegét: a vallásoktatásban s nevezetesen ennek bibliai vonatkozásu részében két okból kell számolni a mesével, mint olyannal.

Egyfelől: mert az, mint elkerülhetetlen adottság, szerepel a bibliában.¹

Azután pedig azért, mert ezáltal lehet legcélszerűbben, legsimábban előkészíteni a gyermeki lelket azoknak a csodás dolgoknak befogadására, amelyek későbbi korban is a vizsgálódó, szemlélődő, sőt tudománnyal gazdag lelkek előtt is felbukkannak s megfejthetetlen problémák gyanánt maradnak, mint az isteni alkotásnak a hit világára utaló csodaművei.

Nem árt — sőt lélektani szempontból egyenesen szükségesnek látszó — az, hogy mintegy megbarátkoztassuk észrevétlenül,

¹ A mese nem legenda, a legenda nem mese. A bibliában nem mesék, hanem legendák vannak. *Szerk.*

jólevele a gyermeki lelket azzal a gondolattal, hogy vannak emberfeletti, emberi ész előtt elrejtett titkok is a világmindenségben. Ez pedig ebben az életkorban csak a gyermek értelmi színvonalához mért eszközökkel történhetik — és ilyen a mese is.

Önként értetődő az eddigiekből, hogy én a kérdés metodikai részét másként kívánom és tartom helyesnek megoldani, mint B. F.

Én nem azt mondanám — és nem azt mondom — a gyermeknek, mint ő. Hanem körülbelül ezeket :

Ti a bibliából sok olyan csodálatos dolgot is fogtok tanulni a Jézus Krisztusról, amit most még nem értetek meg egészen — én sem tudnék nektek megmagyarázni — de később, mikor értelmetek fejlődik, meg fogom magyarázni s meg fogtok érteni.

És a hitoktató nem is mond valótlant, amikor ezt mondja s nem is plántálja bele a lélekbe még atomnyi csiráját sem a kétségnek a biblia hitelessége, komolysága és szentsége iránt. Vagyis tehát nem vét a nevelés azon alapelve ellen sem, amelyet B. F. az „őszinteségben“ jelöl meg.

Hiszen a hitoktatás következő — második — fokán már azt fogja a bibliai oktatáshoz kommentárként fűzni, hogy a biblia az élet könyve, amelyben mese és valóság, jó és rossz, erény és bűn példái egyaránt helyet foglalnak. Hogy aztán ez a kommentár a vallási ismeretszerzés következő — harmadik — az ismereteket még inkább öntudatosító fokán így módosuljon, illetőleg egészítődjék ki: a bibliában különböző gondolatirányok, fejlődő és egymással néha szembenálló vallási felfogások, sőt vallási érdekek is jutnak kifejezésre; vannak abban betoldások stb. s éppen azért a teológiai szaktudomány feladata abban megjelölni azt, ami örök igazság, Istennek ígéje.

Ürmösi Károly,
esperes-lelkész.

III.

E folyóirat 1934. évi 1. számának 22—30. lapjain Balázs Ferenc mészki lelkész tollából „Valóság és legenda a vallásos nevelésben“ címen cikk jelent meg, mellyel kapcsolatban a folyóirat szerkesztője ezt a megjegyzést teszi: „E cikk irányával nem értünk egyet. De a kérdés nagy fontosságára való tekintettel,

közreadjuk. A kérdés tárgyilagos tisztázása céljából hozzászólásokat szívesen fogadunk”.

Tekintettel arra, hogy a kérdéses cikk egyházi életünknek nemcsak a szoros értelemben vett egyházi, hanem világi tényezői lelkében is súlyos ellentéteket, többeknél csaknem egyenes megbotránkozást — váltott ki, a háromszéki unitárius egyházkör belsőembereinek ez év február havában Brassóban tartott értekezlete dr. Szent-Iványi Gábor egyházköri felügyelő-gondnok indítványára napirend előtt foglalkozott e kérdéssel és az értekezleten elhangzottak alapján az ott elfoglalt álláspontnak nyilvánosságra hozatalával e sorok íróját bizta meg.

Mindenekelőtt tényként kell leszögeznünk azt az igazságot, hogy azt a folyóiratot, melyben a kérdéses cikk napvilágot látott, annak úgy az egyház keretein belül, mint azon kívül álló minden olvasója úgy tekinti, mint a hivatalos unitárius egyház hitbéli nézeteinek, felfogásának kifejezőjét, sajtószervét. A benne megjelent cikkeket, illetve az azokban kifejezésre jutó felfogást olyannak veszi, mint az egyetemes egyháznak az illető kérdésben elfoglalt álláspontját. Áll ez az igazság még akkor is, ha ez a hivatalos jelleg a folyóirat címében nincs is kifejezésre juttatva. Áll azért, mert ez a köztudat. És áll kifejezetten akkor, midőn a folyóirat szerkesztője egy személyben teológiai nevelésünk vezető egyénisége, irányítója, dékánja.

Ez a tény magában rejti azt a kötelezettséget is, hogy minden egyes cikk, vagy tanulmány megjelenése előtt szerkesztői kezébe kell vennie az egyház hivatalos felfogásának rostáját, vagy szűrőjét s csak azt bocsássa nyilvánosság elé, amit ez a rosta, vagy szűrő átbocsát, ami az egyház hivatalosan vallott felfogásával, elfogadott álláspontjával nem ellenkezik. Szerény véleményünk szerint ezt a kötelezettséget nem lehet egyszerű szerkesztői megjegyzéssel elintézni. Bár kétségtelen, hogy a cikkhez fűzött szerkesztői megjegyzés ezt a célt akarta szolgálni.¹

¹ A „Keresztény Magvető” sohasem volt hivatalos egyházi lap. Ma sem az. Már megalapításakor az alapítók éppen egyházi érdekből hangsúlyozták, hogy a tulajdonjog az alapító köré. Amikor 1922-ben az U. I. T. átvette, az új szerkesztők nevében a mostani szerkesztő a beköszöntőben ezeket írta: „A folyóiratban megjelenő dolgozatok nem a hivatalos egyházi felfogást tükrözik vissza, viszont valamely dolgozatnak a K. M.-ben való megjelenése nem emeli

Ezek előre bocsátása után lássuk, mily cél szolgálatában kell állania valláserkölcsi nevelésünknek és e cél elérése érdekében mily eszközöket szabad használnia? A cél csak egy lehet minden egyház nevelője előtt: nemes, Istenben bizó, keresztény valláserkölcsi alapon álló jellemek képzése. Nem tévesztvén el szem elől egy pillanatra sem, hogy e nevelői munka minden ténykedésénél alkalmazkodnia kell a nevelőnek ahoz a hitfelfogáshoz, amelyet egyháza magáénak vall s amelynek szolgálatára meggyőződése alapján vállalkozott, hivatali esküjével pedig magát el is kötelezte. E munkában eszközül használhatja mindazokat a megismert hitigazságokat, történeti tényeket, a szemléltetésnek és az elképzeltetésnek mindazokat az eszközeit, melyek anyaszentegyháza hitfelfogásában, a kereszténység nagy kincses kamrájában felhalmozva állanak.

Nem szabad azonban eltéveszteni azt, hogy a vallás nem metafizika. A vallás alapja a hit. A hit lényegéhez pedig hozzátartozik a misztikum, a nem láthatók, a nem érzékelhetők, de hihetők világa. A hit tárgyai nem pusztán történeti tények. Ragadjuk ki a vallásos életnek ezt a misztikumát s az egyházat azonnal nem a hívők táborává, hanem egyazon metafizikai nézeteket vallók egyesületévé tettük, akikben hiányzik életük és cselekedetük legfőbb irányítóje, az Isten és az erkölcsi világrend előtti felelősség érzete. Sőt a misztikumnak a hitéletben való jelentős tényezőként való felismerése vezette a keresztény egyházak egy részét arra, hogy liturgiájukat úgy formálják át, hogy abban az eddiginél nagyobb szerephez jusson ez, mint a racionális felfogás. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy ker. hittestvéreinket, nekünk, unitáriusoknak is meggondolás nélkül követnünk kell ezen az úton, csak azt akarom kihangsúlyozni, hogy a túlzott történetiség álláspontjára való időelőtti ráhelyezkedés romboló hatású lehet magára a hitéletre nézve.

Ha ez áll a felnőtt, a hit lényegével, a vallás igazságaival már számot adni tudó lélekre nézve, mennyivel inkább áll azt a

azt kánonikus tekintélyre". (L. K. M. 54 k. 4 l.) Éppen ezért a folyóirat közérdekből nem zárkozhatik el egyes, az egyház életébe vágó kérdések többoldalu megvilágosításától, amint ez most is történik. Különben a szerkesztő jóleső elégtétellel könyveli el a fentti megjegyzéseket, mert a másik oldalon éppen az a panasz, hogy az a bizonyos „rosta” igen szűkmarkuan működik. *Szerk.*

7—10 éves gyermeket tekintve, kinek egész lelki világát a csodák, a mesék, a képzelet ragyogó világa foglalkoztatja, uralja. Ki előtt a képzeletnek ez a csillogó világa valóság, csodálatosan szép ország, melyben a jó, a nemes, az igaz harcol és győzedelmeskedik a gonosz, a nemtelen, a hamis felett. Az előtt a gyermek előtt a mese is — hiába állítjuk, hogy mese — a valóság köntösét veszi magára, mert csak így érzi át igazán őszintén s csak így tud hatni rá valóságos nevelő hatással. Nyuljunk hozzá rideg, durva kézzel ez érzékeny lélekhez és verjük le a csillogás, a ragyogás himporát arról a szárnyról, mely csak így, ezzel behintve tudja átrepülni a rejtelmes, csodás és eszményi világot? Tapossuk bele ezeket a csodásröptű szárnyakat az élet, a rideg valóságok, a könyörtelen érdekharcok sarába: szentségtörés lenne. Fedezzük fel, hogy az a Jézus, aki karácsony szép ajándékait hozza a jó, az engedelmes gyermekek számára, nem is akkor született (talán meg sem született?), hogy nem ő hozza azokat, hogy nincs karácsonyi angyaljárás, melynek áldott nevelő és fékentartó hatását egy egész éven át tapasztaltuk, fedezzük fel — mondom — ezt még mielőtt megértené a gyermek azt, hogy az a szülői önzetlen és önfeláldozó szeretet, mely a mese mögött szerényen meghúzódott, a felfedezés nyomában járó kiábrándulást megérő boldogító valóságcsoda?!

Vagy szakítsunk a legfejlettebb nevelési elvek érdekében és értelmében az ugynevezett gólyamesékkel? Hiszen ezt a mesét a kultura szülte. Az ősember gyermeke bizonyára nem a mesét, hanem a meztelen valót ismerte. S hogy a kultura bezárta a gyermeki lélek előtt a valóság kapuját és helyette a mesét nyitotta meg, ezt éppen az erkölcsi nevelés érdekében tette. Az állatot akarta háttérbe szorítani az emberben. S most ismét az állati ösztönöket engedjük szabadjárára, a lezárt zsilipeket nyissuk fel a kis gyermek előtt? Ez lehet nevelési elv és rendszer egy, a vallást és hitet teljesen semmibe vevő államban, az élet erkölcsi törvényeit a természeti törvények vaskövetkezetességével helyettesítő elgondolás világában, de a keresztény erkölcs alapján álló társadalomban ez a kérdés tabu a gyermek számára.

Fokozottabb mértékben áll ez a vallás, a hit szoros értelemben vett világában. Áll még a szabadelvű unitárius egyházra nézve is. Kétségtelen és vitathatatlan, hogy mi a történeti Jézust,

jobban mondvá Jézus történetiségét hangsúlyozzuk és a történeti igazság alapján állunk hitfelfogásunk, vallási nézeteink tekintetében is. Ez azonban nem jelenti és nem is jelentheti azt, hogy ezt a történeti Jézust tárjuk a kis gyermek elé akkor, midőn annak történeti nagyságát még felfogni képtelen, mikor értelmi világa még nem eléggé fejlett ahoz, hogy Jézus történeti nagyságát valóban oly nagyságnak lássa, mely kárpótolni képes őt azért a kiábrándulásért, mi lelkét a valóság, az igazság feltárásával érte. A gyermeknek a vallásétkölcsei élet útján való elindításához, képzeletvilágának megragadásához csak azt a módot és eszközt választhatjuk itt is, ami lelkivilágához legközelebb áll: a csodák, a mesék való világon felül álló világát. De anélkül, hogy annak legendás, vagy mesés voltára ráterelnők a figyelmét. Hiszen mit jelentene, ha nem ez uton járnánk? Ugy kellene bemutatni előtte hitünk, a kereszténység szent könyvét, amely pedig felfogásában képzeletében hitünknek és vallásunknak legigazabbb forrása, mint részben valótlanságok, pusztá elképzelések, hamis állítások könyvét. Hogy pedig ez mily romboló hatású lenne épen abban a korban, mikor a gyermeki lelket a leginkább meg lehet és meg kell fognunk a hit, a vallás, az erkölcs világa számára, mert ekkor a legfogékonyabb, mert az ekkor szerzett és beléoltott hite, vallása a legmaradandóbb, egész életén végigkíséroi leginkább hivatott: az azt hiszem mindenki előtt nyilvánvaló. És hogy ettől az építő erejü, ragyogó és csillogó világtól megfosztani a gyermeket, egy faja annak a megbotrántoztatásnak, melyről azt mondotta az áldott lelkü Mester: „Valaki pedig egyet megbotrántoztat az én kicsinyeim közül, jobb volna, ha malomkövet kötnének a nyakába és a tenger mélyébe vetnék” ez is több, mint valószínű.

Mindent a maga idejében. A történeti Jézus feltárásának, a történeti igazságok megismertetésének az ideje azonban nem a mesék, a képzelet világában kalandozó gyermekkor ideje. Szabadelvü keresztény vallási felfogásunk valóban nem engedi meg azt, hogy az embert egy életen keresztül gyermeki hitben tartsuk, hogy a történeti Jézust mellőzzük, hogy az igazságot felhővel takarjuk el látni akaró és vágyó szemek elől, hogy soha se engedjük a napfény ragyogó világára kerülni. Ennek azonban nem a gyermekkor, hanem a serdültebb és érettebb ifjúkor az

ideje. Az értelem fejlettségének az a kora, melyben az igazságot, a világosságot szomjazó és már felfogni képes lélek elég erős annak megrázkódtatás nélkül való elhordozására, mikor felfogni képes azt, hogy Jézus, mint történeti valóság, e felismerés által nem veszített értékéből, hanem még ragyogóbbá vállott az igazság fénylő napsütésében, mert nagyságához már nem kell a csillogás, a csodák színes máza, mert ember voltában is elég nagy arra, hogy követendő eszményképe, életmestere legyen a keresztény emberiségnek. Ekkor már nem kell félnünk az igazságtól. Ellenben annak időelőtti való feltárása, a racionális vonások tulzott és időelőtti kidomborítása káros és romboló hatású hitünk, vallásunk és anyaszentegyházunkra nézve, melynek életében bizony még ma is elkelve valamivel több abból, ami a hívő lelket éppen a hit erejénél fogva megfogni képes.

Benedek Gábor,

lelkész, egyházköri jegyző.

IV.

Kritika vagy hit?

A Keresztény Magvető f. évi első számában olvastam Balázs Ferenc cikkét arról a kérdéstről, hogy hogyan kell tanítani kis gyermekeknek a bibliai történeteket, különösen azokat, amelyekben a történet és a legenda egybefonódik. Balázs Ferenc kétségtelenül abból a helyes álláspontból indult ki, hogy a gyermeknek a tanítás közben nem szabad valótlanságokat mondani, mert az később, mikor a gyermek felvilágosodik, nagy károkat okoz még ott is, ahol legkevésbé akartuk, t. i. vallásos életében. Ugyanis, amikor elkövetkezik a gyermekkor nagy válsága és a pubertásban felébred a kritika szelleme, a gyermek nemcsak a legendát fogja a szívéből kivetni, hanem a vele összefüzdő történelmi személyiségeket és annak értékeit is. Mit ajánl Balázs Ferenc a veszély ellen orvosszerű? Azt, hogy a naiv kis gyermeknek mondjuk el először a való történetet, vagyis az igazságot s azután mondjuk el a legendát is mese formájában, figyelmeztetve a gyermeket, hogy most nem valóságot, hanem mesét mondunk. Vagyis a bibliai történetek tanításánál egy kettős módszert

kellene szerinte bevezetni: egy történelmi igazságot közlőt és egy legendára irányulót.

Amennyire helyes volt Balázs Ferenc kiinduló pontja, hogy t. i. valótlan-ságot nem szabad tanítani, éppen annyira helyt nem álló, sőt egyenesen veszedelmes a következmény, amit belőle levon, t. i. a bibliai történetek való és meseszerű módon való tanítása.

Foglalkozunk először a *módszerrel*. A fejlődéstanból ismert tény az, hogy az embrió átmegy azokon a fejlődési formákon, amelyek az ő fajtát megelőzték s melyen át jutott az ő faja is a fejlettebb formához. Teljesen és tökéletesen így van ez a lelki világban is. A gyermek átmegy mindazokon a lelki formákon, amelyeken az ember az őseibertől a mai alakjáig jutott. A gyermeknek vallásos élete sokban hasonlít a primitívek vallásához, akik az ősi nagy Titkot, a Megfoghatatlant a legendák, mítoszok színes világába öltöztették azért, mert így tudták csak kifejezni azt az egyetemes, örökigazságú, változhatatlan tapasztalatot, hogy *az istenség más, egészen más, mint az embervilág, hogy a világ titokzatos fundamentuma: az isteni lélek, nem a mindennapi élet formáit hordozza önmagán*. S mivel ezt a roppant igazságot más-kép közölni nem tudták, az igazság tárgyát: az isteni lelket és annak megnyilvánulását ezer és ezer mítoszba öltöztették. De mindnek egy volt az értelme s ez az, hogy a világ háttérében működő lélek az ember számára örök *misztérium*.

A gyermek lelke éppenugy fogékony a titokzatosra, mint az őseiberé, vagy a mai fejlett emberé. De míg a mai fejlett ember számára az égnek csillagai s azok szédítő arányai hozzák létre a szent remegést, addig a gyermeket az angyalok jelenléte, vagy közelsége, azoknak éneke és szárnyuk rebbenése tölti el boldog örömmel és egyben félelemmel. A gyermeknek azt mondani, hogy angyalok nincsenek, annyi, mint teljesen megrendíteni benne a hitet, megölni benne az egyetlen lehetőséget, amelyben ő vallási tapasztalatokat átélhet. Igaz az, amit Balázs Ferenc ír, hogy t. i. a gyermek különbséget tud tenni a mese és valóság közt, csak nem abban a korban, amikor azt Balázs gondolja, hanem sokkal később. *A naiv korban a mese, a legenda alakjai neki valóságok, életébe vágó reálítások, amelyeken keresztül megérzi és megérti naiv formában az örökkévaló, változatlan*

igazságokat. Hiszen vannak még felnőttek is, akik számára ez a naiv álláspont életük végéig fennmarad s ennek megrendítése hitük összeomlásával járna. De gyermek egy sincs olyan, amelyiknek számára ez a naiv álláspont ne volna érvényes bizonyos ideig s jaj annak a nevelőnek, aki ebbe a bizonyos időbe romboló kézzel nyulna bele. Az ilyen nevelő a természet lassu folyamának szentélyébe törne be avatatlan kézzel.

De az is bizonyos, hogy olyan pedagógusra se lehetne bízni a gyermekek vallásos nevelését, aki nem tudná meglátni, hogy mikor jutott el a gyermek abba a korbá, amikor a legendáknak mélyebb értelmet kell adni s nem volna benne annyi tapintat, hogy a gyermekkel megértesse, hogy a legendák Isten szent jelenlétének szimbolumai, vagyis jelképei egy magasabb igazságnak: a hit igazságainak.

És most jutottunk el Balázs Ferenc kiinduló pontjához: tannitsunk-e valótlanságot. Nem! Ezerszer nem! Ez nem volna becsületes dolog. *De a legenda, a mítosz nem is valótlanság, csak a felületes ember látja ezt így.* Hogy ezt az utóbbi tételt megérthessük, feltétlenül különbséget kell tennünk az igazságnak különböző fajai között. Két nagy igazság-csoportot különböztet meg a mai gondolkodás (logika). Az első csoportba tartoznak a tényigazságok, amelyek a természet világát, a valóságok világát fejezik ki. Azután az értékigazságok, amelyek a mi örökkévaló eszményeinket tartalmazzák. Sőt e kettős igazságrendre egy harmadik borul: a hit igazságainak rendje, amely ismét egyesíti magában a valóságnak és az eszménynek igazságrendjét a tökéletesség formájában. A vallás az a terület, ahol ez a két rendbeli igazságszféra összetalálkozik, sőt magában az Istenben teljesen fedi egymást. Hiszen az Abszolútum a legteljesebb Valóság és egyben a legmagasabb Eszmény is.

A vallás személyiségeinek ez a kettősége: történelmi-valóság színe és hit-eszményi mivolta érvényben van minden vallásban s így a kereszténységben is. A történelem mondhatja s mondja is, hogy Jézus Józseftől és Máriától született, de ugyanakkor az értékelés (vagyis a hit) szempontjából igaza van a bibliai írónak, amikor azt mondja Jézusról, hogy a szent lélek erejéből született, mert hiszen János szerint nemcsak Jézus, hanem mindazok, akik szívükbe fogadják őt, Isten fiai, „akik nem vér-

ből, sem a testnek akaratából, sem a férfiúnak indulatából, hanem Istentől születtek." (János ev. I. rész 13. v.) A történelem kételkedhetik azon, hogy a bethlehemi éjszakában angyalok szeltek át a levegőöveget, de az értékelés (a hit) tudja, hogy azon az éjszakán az született a világra, akiért a szellemi világ (az Isten) a maga örömét és szeretetét hallelujázta bele ebbe a szomorú földi életbe. A kritika százszor megcáfolhatta a keleti mágusok lételetét, de az értékelés (a hit) tudni fogja, hogy a bethlehemi jászolbölcsőben az ringott, aki előtt keleti szokás szerint még a királyok is örök időig térdet és fejet hajthatnak.

És így folytathatnám hosszú sorozaton keresztül. Annyi bizonyos, hogy a két igazságsort az egyszerű ember összekeveri és a *hit világot gyakran helyezi át a természet világába*, amint az az evangéliumokban látható. De ez még mindig a kisebb baj és könnyebben kiigazítható, (mert a dolgok igazságmivolta érintetlen maradt), mint az a módszer, amelyet Balázs Ferenc ajánl, hogy t. i. az egyik vonalon (a történelmin) csakugyan igazságokat tüntessünk fel, míg a másik vonalat (az értékelésbelit) igazságot nélkülözővé degradáljuk. *Ha így járunk el, akkor ez annak a jele, hogy nem él bennünk többé a hit, értéktelenek számunkra a vallási élet nagy egyéniségei*, mert ha értékesek volnának, örömet használnók fel a legendákat annak az igazságnak kifejezésére, amit különben csak dadogva tudunk elmondani: mérhetetlen nagyságuk, szentségük, tiszteletreméltóságuk szimbolikus jelzésére. Az eddig mondottakat foglaljuk össze röviden. Három igazságrend van: a) természeti dolgoké, b) az értékeké, c) a szellemi valóságoké. A hit a szellemi valóságot ragadja meg, vagyis a hit világa jelzi a legmagasabbrendű igazságok rendszerét. Ezt a magasrendű világot hozza le a primitív lélek a természet világába s jeleníti meg a hit igazságait legendákban, csodákban. Tehát ezekben mindig nagy értékű igazságtartalom van, amelyet ha elvetünk, a vallás legértékesebb részét vetjük el magunktól.

Mi legyen tehát a helyes módszer a tanításban? Az eddig elmondottakból önként következik. A primitív lélek nem tud különbséget tenni a természet és a hit igazságai közt s éppen így a vele egy fokon álló naiv gyermeki lélek sem. Ezt az egyiséget korai beavatkozással széttépni nem lehet, sőt nem is sza-

bad, hacsak a hitet végkép meg nem akarjuk rendíteni a gyermeki lélekben.

De amikor elérkezik az az idő, amikor a természet és történelem kritikai szemlélete ébredezni kezd a lélekben, akkor ott kell állanunk a serdült gyermeki lélek mellett s a legendákat nem lebecsülnünk, hanem éppen nagy magasságba kell emelnünk a minden ellen lázadozni kész ifjui akarat előtt. Örökkévaló, mozdulatlan igazságok, rendithetetlen, szent törvényszerűségek szimbolumai, jelképei a legendák, a csodák, amelyek hódolattal és bámulattal töltik el még a nyugtalan, kritikára hajlamos ifju lelket is, feltéve, hogy a vezetője, tanítója szavai-ból kiérzi, hogy az hisz, törhetetlenül hisz a magasabbrendű szellemi világban. És ha ezt a hívő lelket méltóképpen tudja képviselni a nevelő, úgy illetheti a bibliai történeteket is a nemes, hívő kritika szellemével, akkor veszély nélkül állíthatja be a biblia különböző részeit és személyeit is a történelmi fejlődés keretébe, mert tudni fogja és éreztetni fogja, hogy a bibliának legnagyobb és legértékesebb részei magasan felettünk állanak, egy része pedig: Jézus élete, kereszthordozása és halála az abszolút szent életnek örökkévaló példaképe, amelyhez fogható sehol sem lehet találni s amelyet Istennek végtelen szeretete ajándékozott szegény földi életünk megörvendeztetésére. *Igy a biblia világa nem valami alattunk álló, lekritizált világ lesz, hanem igaz értéke szerint egy fölöttünk álló rendithetetlen, örök eszménykép.*

Azt hiszem, hogy ezzel a kérdés pedagógiai részét legalább is elvi szempontból sikerült megvilágítanom. És mégsem tudom az írást itt befejezni. Nem, mert már jó ideje szorongat egy gondolat, amelyet folytonosan visszanyomok lelkem belsejébe, de, amellyel mégsem tudok megbirkózni, bár tudom, hogy kimondása, sok ellenérzést fog kiváltani. En úgy látom, hogy Balázs Ferenc által előadott neveléstani kérdéseknek sokkal mélyebb gyökerük van, mintsem azt pedagógiai elmefuttatással el lehetne intézni. Balázs testvérem cikke abból a beteg levegőből táplálkozik, amelyet a XIX. század kriticismusa, saját körét átlépve, a hit világára is kiterjesztett. Tudományos vallás nincsen. Van tudomány és van vallás. Van a természetnek és történelemnek világa és van az eszményeknek az előbbi fölé boltozódó világa. És van

végül az Isten, akiben a hit a valóságot és az eszményt egyetlen egységben transzcendálva látja. A mi vallásunk az Istenre irányul és az Istent csak hittel lehet megragadni, mert ő sokkal több, semminthogy a szegény bicegő tudomány utol tudná érni. Talán azt akarom ezzel mondani, hogy nem kell tudomány és nem kell kritika és nem kell tudományos biblia kritika sem? Egyáltalán nem! Kritika kellett és kelleni fog, de csak azért, hogy *közelebb* jussak az ész terén is ahhoz, akit hitem teljes egészében már megragadott. Előbb hittem az Istenben, előbb kerestem őt szívem egész forróságával és csak azután raktam el utamból azokat a multbeli törmelékeket, amelyek hitemre zavarólag hatottak. *Tehát a hit az első, a kritika csak második és csak segédeszköz.* És nálunk — sajnos! — a kritika öncéllá lett, a kritikában úgy kéjelgünk, mintha az volna a megifjító fürdő, amelyből új életre szülehetünk. *Ezért hanyatlak vallásos életünk napról-napra, ezért veszítjük el ifjainkat, akik oda mennek, ahol hitet kapnak, mert kritikából már elég volt.* A tudomány megtette a magáét, a szolga elmehet, hogy visszatérhessen az ur, a hit, az Istenbe vetett rendíthetetlen, megnyugtató hit. Az, amit Balázs testvérem irt, az a sorvasztó kritikának tipikus példája s én csak csodálkozom, én csak aggódok, hogy így hogyan lehet új életet teremteni. És az aggodalmam annál gyötrőbb, mert ha öregjeinket nem is, de annál biztosabban elveszítjük ifjuságunkat. Ha az öregek ide kijönnek, arról panaszkodnak, hogy más felekezetek hogyan invitálják egyházunkat saját táborukba. Én ezt az ironikus meghívást értem s arcomat szégyenpir önti el. Mert a meghívás ezt mondja: Mit akar még az az egyház, amelynek ifjusága sem tud a hitben megújhódni, mit akarnak azok, akik 20—30 éves korukban koravének s úgy járnak köztünk, mint egy elmúlt világ itt felejtett, megaszalt mumiái.

Unitárius testvéreim innen és túl a bérceken! Rendítsen meg mindannyiunkat vallásunk szomorú, rettenetes állapota. Hiszen minden bajunknak, minden vergődésünknek egyetlenegy oka van: az Istenbe vetett hit hiánya. Ezért omlanak össze iskoláink, ezért terjedhetnek rossz hírek rólunk és egyházi belső viszonyainkról, ezért áll az apák és fiúk harca, amely egyáltalán nincs megszentelve más hasonló generációs harcok szellemében. Mert a fiúk harca csak akkor jogosult, ha Vörösmarthy szavai

értelmében különbek akarnak lenni, mint apáik voltak. De vajjon mi, mai ifjuság, valóban jobbak akarunk lenni, mint a kritika hitetlenségében elfásult apáink voltak? Aligha, aligha! A mai ifjusági harc sokszor ölti magára azt a szinezetet mindaddig, míg az ifjuság meg nem változik, amit egy szellemes francia úgy fejezett ki: menj onnan, hogy én menjek a helyedre. És ezt apáinknak mondják azok az unitárius ifjak, akik a hitélet terén (s ez egyházunk lélekzetállító tragédiája) épp oly betegek, mint apáik voltak. Az ifjuság harcának csak egy igazolása lehet s az unitárius ifjuság törekvései csak akkor lesznek megújítók, ha végre valahára azt kiáltjuk oda a beteg mult képviselőinek, akár öregek, akár koravén ifjak azok: nekünk elég volt a ti nem-törődömségeitektől, nekünk elég volt a könnyed felületességből, nekünk elég volt az ál-liberáлизmus hitetlenségéből és a romboló kriticismus finom, de romlott gunyorosságából! *Nekünk elég volt, mert bennünket érintett az új idők szele, minket megcsapott az evangéliumi szellem üde tavaszi lehellete.* Mi kitörjük az ablakokat, ha ki nem nyithatjuk s beengedjük Jézus evangéliumának fényét, napsugarát, mert érezzük, hogy általunk és rajtunk keresztül Isten akarja megújítani a földnek színét.

Erre az új ifjusági szellemre van szüksége az unitárius léleknek, hogy ismét megtalálja a maga helyét és a maga megbecsülését a többi vallásos közösségek nagy társaságában. Amíg azonban ez meg nem történik, addig csak gúny, addig csak jóindulatu vállveregetés lehet szebb sorsra érdemes egyházi közösségünknek osztályrésze. Hogy ez ne így legyen, ahhoz elsősorban ifjusági életünk újjáalkotása szükséges. Át kell revideálnunk egész nevelésünket, teljesen a hit vágányaira kell terelnünk vallásoktatásunkat. A vallástani óra hitébresztő, szent alkalom, amikor a jövő születik meg a lelkész kezei között. Én nem hiszem és nem tudom elhinni, hogy az unitárius jövő Balázs Ferenc által vallott módszer alapján napvilágot lásson. Ha a hitet kitépjük, ha a hitnek *valósága* helyett mese-hazugságokat mondunk a gyermekeknek, akkor az unitárius jövő meg van pecsételve: magán viseli a halva születettek borzalmas, torz ábrázatát. Az örökkévaló Isten mentsen meg e szörnyüségétől bennünket.¹

Iván László dr.

¹ Mután mind a két álláspont annyira meg van világítva, hogy mindenki ezek alapján felfogáát megalkothatja, a vitát lezárjuk. Szerk.

Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban.

9-ik közlemény.

A pap.

Ámbár az, amit szertartásainkról eddig elmondottunk mind a paptól, vagy a papról szól, mégis szükséges pár összefoglaló s a pap helyzetét, szerepét, az egyetemes egyházhoz, püspökhöz és a gyülekezetéhez való viszonyát mutató néhány adatot felsorolnunk.

A pap az egyház központi tényezője, s éppen ezért az állami és az egyházi törvényhozás nagy gondot fordít rá, annyira, hogy nemcsak megbecsüli és tekintélyét védi, hanem fizetéséről, lakásáról is, vagy gondoskodik, vagy alkalmat szolgáltat rá, hogy hallgatói, a gyülekezet, vagy a község biztosítsa megélhetését.

Az unitárius egyház felfogása szerint a pap s egyben a mester és a kántor is, belsőemberek, functionáriusok, kiknek feladatuk az ige hirdetése, az egyházi szertartások végzése.¹ Az idő rendjén használt elnevezések is mutatják munkakörüket.²

¹ Kik az egyház tagjai ?

Az unitárius vallás közönség (Coetus) kétféle hívőkből (duplicis Gen-eris fideles) a statu ad ecclesiam respicente: ministri et auditores vel ecclesiastici et Seculares.

Ecclesiastici sunt varii status, gradus et conditionis.

² Érdekes lesz felsorolnunk :

A kolozsvári első pap a főtéri templom elvételeig plebanus, Paulus Götsi tonsurus vocatur (a r. kath. papok viseltek tonsurát, a fő borotvált része), personae ecclesiasticae (pap és mester), pastor, pastor primarius, sacerdos (ritkán), minister (igen gyakran), szent ministerium, concionator, parochus, ecclesiasticus, diakonus vagy káplán, clericus, ministerek (pap, mester, kántor) az Ur szolgálói, egyházi szolgák, egyházi előljárók, missionariusok (kiküldöttek) Agh István papnak és predikatornak felváltva nevezi, Lázár István az első cím- és névtárban (1803) parochusnak írja. Heltai a XVI-ik század közepén, keresztyén lelkipásztor, szentegyház szolgája, „Ur Christus Jezus szolgálói, Isten igéje szerint elrendelt pásztorság“. Szerinte a szószerk: prédikálószerk. — A mi időnkben a Tiszteletes szóval is illeték, de a címzések idején: Tiszteletes ur, ujabban mindenik: Tisztelendő. A múlt évszázad második felében a kiváló tanítókat a Tiszteletes cím megadásával tüntették ki.

Az unitárius pap jellemképe a XVI-ik évszázból át tündöklik a következő évszázadokon. Dávid Ferenc, Heltai Gáspár, Karádi Pál, Hunyadi Demeter, Válaszuti György, Enyedi György, Torockoi Máté, Kósa János büszkesége lenne bármely nagy papi tábornak. Utódaik, kiknek nevét fennebb felsoroltuk, méltók voltak hozzájuk.

Egyházunkban a papi function kívül a törvényhozás és egyházkormányzás is a papok kezében volt a XVII-ik évszáz végéig, sőt jobbra, a XVIII.-ban is. Kezökben — a püspökkel élükön — a törvényhozás, ajkukon az ige, s mégis — amint alább látni fogjuk — fölötte megalázó és zavaró eljárás, a papmarasztás volt gyakorlatban el egészen a XVIII-ik évszáz végéig. Az évről-évre tartott Zsinaton és Főtanácson büntetés terhe alatt kötelesek voltak megjelenni. Jó ideig a mesterek is.

A XVI-ik évszázban minden tanult ember theologus volt. A sűrűn egymást követő hittani vitákban az országgyűlés, valamint a zsinatok világi tagjai résztvettek. János Zsigmond fejedelem a nagyváradi vitaközézésen többször felszólt, igen bölcs szavai döntő hatást gyakoroltak. Blandrata elnöki tisztelet végezett, mint királyi biztos, s egyben irányította a vitaközézés, mint kitűnő theologus. Békes Gáspár a Báthoriak mellett jól megállotta helyét. Általában a nemesek mind részt vettek a gyorsan váltakozó hittani irányzatok támogatásában. Az unitárius felfogásban — talán csak a Báthoriak — nem osztoztak.

Az iskolázott, szegényebborsu emberek, a papi hivatalra alkalmasoknak tartották magokat, papi diploma nélkül. Az akkori főiskola a klasszikus műveltség megadására fektetett főszűlyt.

A kezdet és a kialakulás nehézségeire vezethető vissza, hogy rendes papi kinevezésnek, felszentelésnek, a XVI-ik évszázban nincs nyoma s a XVII.-ikben is a szorgalmas Mikó Lőrinc csak 1634-ig tudott visszamenni, holott azelőtt is volt papszentelés.

Ha egy kissé elvontabban foglalkozunk a kérdéssel, azt kell mondanunk, hogy a reformacio átformálta, új emberekké, az új hit apostolaivá avatta a katolikus ritus szerint felszentelt papokat.

Hallgatóikat és híveiket magukkal vitték. Olyannak tekintjük ezt a mozgalmat, amilyen a Jézus apostolaié volt. „Kövess engemet s én emberek halászává teszlek.“ „A hova eljutott a *metanoia* velőt rázó szűzata, ott azonnal új emberek szűlettek, új bátorsággal, új hittel és addig nem ismert buzgósággal. Dávid Ferenc cso-

dás sikereit ennek az új léleknek köszönhetjük. Aki nyomdokába lépett dávidista lett és csak egy célt ismert: a lelkek meggyőzését. A mai dávidista pap a mai viszonyok szerint hasonlóan él és ég. Önlelkéből szórja a gyújtó szikrát. A Saulusokból lesznek Paulusok. Luther mondja: minden keresztény egyszersmind pap is, s csak a hivatal különbözteti meg, mert Pál szerint mi mindnyájan egy test vagyunk. „A keresztség, az evangelium, és a hit teszi az embert pappá és kereszténnyé.“ „Ha valaki elfoglalná a pap helyét egy szigeten és keresztelne, misét mondana, vagy prédikálna — épp olyan igazi pap lenne, mintha a püspök vagy a pápa szentelte volna fel.“

Luther radikális tanítását azzal magyarázza meg, hogy a keresztelés mindent pótol, mert ez által mindenki kereszténnyé lesz. Itt mutatkozik meg a pápai és a protestáns egyház felfogása és tanítása közötti gyökeres különbség. Amaz a keresztséget és a többi szertartást szentségnek minősíti, melyet csak a felszentelt pap végezhet el.¹

Ha figyelembe vesszük azt az ostromot, melyet kívülről a fejedelmek által támogatott jezsuiták s majd a fejedelmek papjai folytattak papjaink és hiveink ellen s ha megérezzük azt a belső forradalmat, melyet a szombatosság táplált a lelkekben, átlátjuk, hogy az unitárius egyház egységének megóvása, a hivek lelkének jó irányu táplálása, csak úgy volt biztosítható, ha általános érvényességű szabályzatról gondoskodnak. Ezt a szolgálatot teljesítette a *Disciplina Ecclesiastica*, amely foglalhatja az egyházi belső és külső rendre vonatkozó szabályoknak.²

Az unitárius egyház igen komolyan fogta fel a papi hivatal jelentőségét és fontosságát. A papok által akarta biztosítani az egyház épségét, tekintélyét és haladását. Utasításul adta, hogy vizsgáltságos meg, hogy a papságra jelentkezők élete feddhetetlen és tiszta-e. A tudásuk megfelel-e az állás komolyságának. Hajlandók-e az egyházi szentségeket, mint „az egyház rejtelmes jeleit“ a zsinat

¹ Árkosi Benedek a papról ilyen érdekesen szól: Pap csak Melkizedek, csak Krisztus volt. A kiket azoknak mondanak, azok nem inkább papok, mint egyik egy keresztény nyáj közül; csak egyházi szolgák és Istentől kiadott igének mesterei.

² Dr. Tóth György örök hálára kötelezte a magyar unitáriusságot gondos utánjárással irt és kiadott három kötet Törvénygyűjteményével.

által előirt forma szerint tisztelni és kiszolgáltatni? Igérik-e, hogy semmit sem fognak ujitni a Tanács megkérdése és hozzájárulása nélkül. Hajlandók-e aláírni az istenigéjéből az ekklesia által elfogadott kereszténytant és hajlandók-e alávetni magokat az egyház szabályainak és törvényeinek.

A most érvényben levő esküben igéri és fogadja, hogy egyházi hivatalában az Istentől rábizott nyájnak nemcsak az idvezítő tudománnyal, hanem szent étellel előljárója lesz, józanul, igazán és szentül él.

Még sok volt az akadály a kialakulás utjában. Nehéz volt úgy szervezni meg az egyházi életet, hogy az ige szentsége és az élet sivársága valamennyire kiegyenlítődjék. A lélek nem volt elég. De nem is mindenkit vitt a lélek. Sőt igen sokat a kenyér. Az a sátán, amelyik Jézustól azt kívánta, hogy a köveket változtassa kenyérré, nem alszik soha, míg ember lesz az ember.

A papi állás betöltése.

Óvatossággal kellett eljárni a papi állások betöltésénél. Enyedi Györgynek Szilvásival, a külföldre bocsátott akademitával, dogmai harcot kellett folytatni, mert az ifju hűtlenül hátat fordított egyházának, sőt támadta az unitárius vallást. Ilyen esetek utalták rá a Consistoriumot, hogy reversalist vegyen az akademitajelölttől.¹

Igen élénken világítja meg a helyzetet az 1626-ban kibocsátott Disciplina szakasza a papságra jelentkezőkről.²

Majdnem azt mondja, — de nem jó értelemben — hogy a XVII.-ik évszáz kezdetén mindenki alkalmasnak tartotta magát a papságra: sokan, akik máshelyen az életben nem boldogultak (multi vitae deploratae) és semmi elhivással nem birtak (nullam certam vocationem habentes) a papi pályára kívántak lépni. Az is igen jellemző és a kezdet nehézségeit mutatja, hogy utolsó esetben legalább a kátéban való jártasságot kívánták meg. A tudományos előkészülés, az erkölcsi feddhetetlenség, a szertartások ismerete és azok kiszolgáltatásának készsége, az ujitás kerülése mind olyan föltételek voltak, melyeket a rendtartás előir, s jogosan el is

¹ A reversalis szövege sok tekintetben érdekes documentuma az önvédelemnek.

² De officii ordinandorum.

várhatott minden kandidatustól, de — emellett — a körülményekkel is meg kellett alkudni.

Mai nyelven továbbképzésnek mondanók, amit 1629-ben utasításképpen a rendszabályok mellé kibocsátottak, s amelyet Hittudományi Gyakorlatnak mond a fordító (Dr. Kolozsvári S.) Főbb részei: a szomszédos papok tartsanak gyakori hittudományi gyakorlatot,¹ az isteni dolgokban bővebb ismeretek szerzésére. Ezzel egyenlő értékű feladat volt „a még sokak lelkében hátramaradt tévelygések szálkáinak teljes kitépése“. Ha ez nem valósulna, akkor tartsanak magánértekezéseket paptársaikkal, a papságra magokat elszánt ifjakba csepegtessék a tisztább tudományt.²

Itt érdekes felhívást találunk a püspökhöz intézve: ezeknek a szent hittudományt magyarázza, őket vitatások és predikációk tartásával gyakorolja. Hozzá van téve, hogy „s más, az isteni igazságokban jártas tudósok is segítségére lehetnek.“ Ez azt bizonyítja, amit mi a Theologia Akadémia újabb kialakulásait ismertetve kifejtettünk, hogy a theologiai oktatás sulya a püspökre nehezedett. De az is tudva van, hogy a kolozsvári papok és tanárok is mellette voltak és résztvettek a szent tudományok oktatásában.

Aki pap akart lenni, annak missionalis, credentionalis, vagy confirmationalis levelének kellett lenni. Különben nem léphetett papságra. Ezenkívül fennállott az az általános szabály, hogy „semmi rendben levő egyházi ember nem mehet be a püspök vagy Consistorium engedélye nélkül.“

1619-ből van az első adatunk a papszentelés szép és megérthető eljárásáról. Tordán tartatott. Elrendelte a Consistorium a Disciplina előírása szerint. Kézzrátéttel történt.

Az alább eredetben közölt szövegből azt is látjuk, hogy korábban is volt fölszentelés, mert „a még fel nem szenteltek“ avaták fel most.“³

¹ Ez a feladata a mai lelkészkörnek. „A pap az ekklesia fülehallatára tegyen hitvallást. vajjon aszerint tanította-e a népet.“

² 1613-ban Toroczka Máté püspök idejében határozták, hogy Göcs Pál, főpap, s a többi pap: Brosak János, Szemerjai Jó Márton minden csütörtökön, reggeli könyörgés után theologiai gyakorlás végett gyűljenek egybe, senki sem hiányozván.

³ Anno 1619. in sinodo Tordensi „agetur tum vero ex sancti Consistorii decreto, et Eccl. Disciplinae praescriptio, *fratres ministri*, qui nondum

A Disciplina igen komoly okok alapján írja elő a papságra kibocsátandók kötelességeit. Egyik legfőbb oka, hogy igen sokan igyekeznek az egyházi javak után, megfelelő tehetség (munus) nélkül. Sokan isteni bölcsességgel és emberi tapasztalattal felruházva, de sok elkeseredett életű minden elhivatás nélkül, lépnek erre a pályára. Mind Isten dicsősége, mind az egyház méltósága, megkívánja, hogy szabályok szerint bocsáttassanak a papi pályára.¹

Ezek a rendeletek és törvények, ha végrehajtottak, biztosították az egyházat, hogy a hitélet legfőbb őrei gondot viselnek a nyájáról, melyben az Ur őket vigyázókká tette. De hogy nem így volt, vagyis, hogy a papokkal szemben hiányzott a kellő bizalom, mutatja a *papmarasztás* fenntartása kétszáz esztendeig 1568—1778-ig. Ezt az érdekes eljárást, dr. Tóth György terjedelmes tanulmányban ismerteti.²

A *papszentelésről* érdemes lesz néhány adatot följegyezzünk. 1634-ben a ny.-szt.-lászlói zsinaton, magyarázatul följegyezte a zsinat jegyzője, hogy a fiatalabb papokat szentelik fel az egyház régi szertartása szerint (secundum antiquam Ecclesiae ritum). Hüségesebben föl van jegyezve, ha a felszentelt a kolozsvári szász ekklesia papja vagy a lengyeleké. Ilyenek voltak: Pauli István (1661), Symreus János (1672), Ádám alias Razman Péter (1673), Pakei János (1712). Trachimovics Sámuel Bethlenben, Boguslauski János Kolozsvárt, Szaknovics Izsák Verespatak (1748), Augustinocs Pál Gyepes (1756), Geyza József Ótorda (1770), Abrahamovits András Tartsafalva (1777, Archizevski Sigmund Szőkefalva (1778), Gejzanovics János Gyepes (1783), Archizevski Samuel Siménfalva (1806). Sok olyan egyházközségben volt papunk, amelyek ma már legfennebb filiák. Ilyenek voltak: Bethlen, Sárpaták, Pálos, Teremi, Suk, Kaján, Harco, Felső-Suk, Giroth (Girokuta?), Ilosva, Sovata, Sövénfalva, Alsóilosva (Horvatanum, a P. Horváth családé), Mikezsásza (Nagy Mihály parochus Audievit), Alsó-Ilosva. A két utolsót kivéve mindenik helyen csak a XVIII-ik évszázban szerepelt pap.

solemni ritu inaugurati sunt, publice per impositionem manuum, ordinationem (ut loqui coasuevimus) accipiant.

¹ A Theol. Akademia története Dr. Boros Györgytől ismerteti ennek a főintézetnek a fejlődését.

² Unitárius egyházi törvények a papválasztásról. Ker. Magv. XLV. köt. 1910. évf.

A vasárnap megünneplése.

Vasárnap Dies Solis (Csel. 20, I. Kor. 16₂). A hétnek első napján a tanítványok egybegyűlvén a kenyér megtörésére, Pál prédikál vala nekik, mivel hogy másnap elakara menni és a tanítást megnyújtá éjfélig. Justin Martir Dialogusában írja:

Azon a napon, melyet a Nap napjának neveznek a falusiak, összegyűlnek egy bizonyos helyre, ott olvassák az apostolok emlékiratait vagy a próféták iratait. Azután valamelyik előkelő férfiú beszédet intéz hozzájuk és őket a hallottak követésére serkenti. Ennek végeztével mindnyájan felállnak és imádkoznak. Ezután kenyeret, bort és vizet vesznek elé és az urivacsorát kiszolgáltattják. (Apol. I. c. Dial. c. 12.)

A régi keresztényeknek csak egy ünnepök volt: *a vasárnap*, Öröm napja, sem szomorkodni, sem böjtölni, sem térdelni nem volt szabad. E nap a legfőbb nap, hálaadás és imádkozás napja. Ur napja is.

Mondhatnók azt is, hogy a pap napja. Ezen a napon a pap uralkodik a lelkek felett. Isten nevében, a szentírás és saját tudománya hatalmával. Ekkor viseli a megkülönböztető ünnepélyes jelvényét, a palástot.

Ekkor az egész gyülekezet övé, szolgálatának eredményét a templom előtt hallja abból a nagyon egyszerű, de mégis értékes beszédből, melyet a gyülekezet nevében a gondnok, vagy egy szószóló öreg ember elmond és megköszöni szavait és szolgálatát.¹

Ha visszatekintünk azokra a jellemző intézkedésekre, melyeknek kiadása és megisméllése oly gyakran szükséges volt, azt kell megállapítanunk, hogy papjainknak nagy része nem lépett a nyomukba azoknak a nagy papoknak, akikre e tanulmányban rámutattunk. Még arra is kiterjedett az intézkedés, hogy a pap — ha nem tudná jól megtanulni a könyörgést, írásból olvassa. Legyen a papnak leírva, „hogy az időhöz és alkalmatosságához képest könnyörghessenek.“

Agh István a Modus rerum agendarumban utasítja: a predikátorok rövid, fontos, a népnek értelméhez alkalmaztatott predikációkat készítsenek. A hitnek nevezetesebb ágazatairól ottan-ottan

¹ Nagyon kívánatos, hogy ez a szokás gyakorlatban maradjon s ahol elmaradt, fölújíttassék.

tanítsanak, de teljes igyekezettel kerüljék a mocskolódást. Ne legyenek követői a minket rutul kárhóztatóknak és mocskolóknak, hadd tessék ki öbennék a Jézus Krisztusnak szelid lelke még az ellenmondók megcsufoltatásokban is.¹

Hadd halljuk még egy pár, minden időre alkalmas intését Agh püspöknek:

Mikor a predikátorok „az erkölcsokről tesznek tanítást, feddődnek és dorgálódnak, nagyon vigyázzanak, hogy senkit különösen meg ne sértsenek.“

„Nevezetesen kötelességök a prédikátoroknak, hogy az alázatosságban, szelidségben és egyéb keresztyén virtusokban előljárjanak, jó példát mutassanak.“

A mi népünk a mult évszázban nagy örömet és mulatságát lelte abban, hogy vasárnap a falu piacára, egy tágasabb térre özszegyült és gyönyörködve szemlélte az ifjuság játékát. Még a pap is jó ideig elnézte. A vasárnapi tánc az ünnepnap befejezésére alkalmas volt, ha megőrizte a tisztességet. A társas erdei és mezei kirándulás a pap és énekvezér jelenlétében, a homoródi és a korondi (úgynevezett) búcsú mintájára az egyháztársadalmi együttérzés fokozására, alkalmas és jótékony.

Betegek látogatása.

Ha valaki beteg, „szükség, hogy a parochus, vagy a pap meglátogassa, mint maga lelki nyájának egyik tagját.“ Ha nem hivattatik is, önként jó kedvvel a beteghez el kell menni, hogy a maga szenthivatalja szerint megvigasztalja.“

Kétféle a betegség, testi és lelki. A lelki betegségeknek nemét meg kell tudni, hogy azt illőképpen orvosolhassa, p. o. „ha valaki bűnei miatt beteg, sir és bánkódik, azt az isteni kegyelemnek, nagyságával biztassa és az igaz penitenciára serkentse, sőt vele együtt könyörögjön, hogy Isten bűneit neki megbocsátván, kegyelmébe vegye, a jóra szent lelkével segítse.

A modern pap, a psycho-terapejában jártas igyekszik lenni, mert ez a tudomány nemcsak a lélektanban szerzett ismereteit hozza működésbe, hanem arra is ráutalja, hogy a mai nehéz tár-

¹ Milyen szépen csillan meg ebben az intésben is a Dávid Ferenc szelid lelke!

sadalmi viszonyokból és a nehéz megélhetésből táplálkozó lelki depressziókat feloldja és meggyógyítsa: Soha sem volt nagyobb szükség a cura pastoralisra, mint most.

Agh István helyesen mondja: a testében beteget a lelki pásztor-pap nem orvosolhatja ugyan, de azon igyekeznie kell, hogy istenesen viselje a betegséget, ne békétlenkedjék, az Uristenben bizzék. Szükséges, hogy a beteget rövideden könyörögtesse, ha a beteg úgy kívánja, vagy ha nem is, arra serkentse „eleibe tévén a betegnek Istennek nagy hatalmát és megbecsülhetetlen jóságát.“ A beteg gyakori meglátogatása jótékonyan hat, „meglássa mindazonáltal, hogy hosszas mulatásával, hosszas beszédével, annál inkább helytelen magaviseletével ne legyen terhére a betegnek.“

Ekklésia követés, penitencia.

Penitencia szükséges, mert a bűn nemcsak rombol, hanem javít is, ha eljut a megbánásig. Talán minden embernek szüksége volt rá és legtöbb át is jutott a megbánás és megtérés hidján az élet tulsó partjára. Az ekklesiakövetés az unitárius egyházban mostanig gyakorlatban volt. Ugy van ma főleg a falusi ekkleziákban.

A *Modus* így határozza meg: Mikor valaki, valamely ekklesiában, akár férfi, akár asszonyi állat, valami cégéres vétekben elegyíti magát u. m. paráznaságban, gyilkosságban, lopásban s eszerint gyalázatjára vagy azon ekklesiának, melyben lakik és megbotránkoztatja azt és nevezetesen megbántja az ő jóltevő Istenét, a külső magistratus által megbüntetik, az ilyen atyafi, ki vétett a közösség, az emberi társaság ellen, melynek igazgatója a magistratus, de az ekklesiák törvények és külső szokások szerint, példás magaviseletével az ő jóltevő Istenét is, akit megbántott, megköveti az ekklesiáját is, amelynek gyalázatjára szolgált.

„A mi ekklesiánkban nem szokott olyan keménységgel végbevitetni, mint a kálvinistáknál, mert nálunk, ha hire megy: 1. ekklesiát kell gyűjteni, vagy legalább a véneit, mely Consistoriumnak nevezetik, egybe kell hívni.

2. A gyűlésben vagy Consistoriumban jól kell a dolognak végére menni.

Nem helyes, ha valaki felől hir lévén, a templomból mindjárt kitiltatik, még míg a dolog világosságra nem jő, és erőltetik arra, hogy inquirálván maga ellen, tisztítsa meg magát, mert a

juristák regulája szerint, akárkitis jó és jámbor embernek kell tartani, míg a gonoszsága meg nem bizonyosodik.

Ha nem akarna engedelmeskedni „nem kell igen nagy keménységgel bánni vele, hanem inteni kell inkább és kérni, hogy magát megalázza, hogy orvosolja meg az Isten idővel“ „eljő az idő, hogy amit teljességgel cselekedni nem akar vala a bűnös, önként megcselekszi. Jobb is a penitencia, ha nem erőszakos.“

Mikor elkészíti magát a fenyíték felvételére és készségét jelenti az Istennek és ekklesiának megkövetésére, az egész gyülekezet előtt kell menni azon *szent munkának* egy vasárnapi reggelen.

Ha köznap kívánnak ekklát követni, vagy a püspök, vagy az esperes dispenzálja, de csak ha méltónak találhatik s ha több ilyen eset fordult elé az ekklában.

1819 udvari rendelet (5036) „a minden helyeken elhatalmasodott paráznság ellen: a cathedrából minden pap ottan nyomosan tanítani köteleztetik. Aki pedig benne találhatik, akár maga vallva meg bűnét, adassék át a secularis tisztségnek büntetés végett.“

A penitenciát tartó térden állva mond imát.

Koncz püspöknél az ima: „nyugtasd meg őt bűnbocsátó Istenünk abban, hogy minden nyomon és minden esett fogyatkozásunkat ingyen megengeded minélkül fél a külső sötétségtől.“

„A penitencia a léleknek orvossága. A bűn olyan vak kalauz, mely a pokol felé visz.“

Temetés.

A papnak nagy szerep jutott a temetésnél. A jó és ügyes pap ezt az alkalmat jól kihasználta. A temetésre nagy közönség gyűl össze s főleg a nők részt vesznek a gyászban. Városon könnyhullatással, falun hangos zokogással. Ha a szónok kihasználja az alkalmat, a templom közönsége túlszárnyalja a pap hangos beszédjét és messzire megtölti hangos sirásával a légkört. A sirató aszszonyok kora ma sem mult el egészen.

Egyházunkban a temetés nagy szerepet juttatott a kolozsvári papoknak. Messzi vidékekre elhívták a püspököt, papot, a tanárt és a diákokat. A jeles és módos emberek fölött több beszédet mondtak. Szónoklatot magyarul, latinul s a kolozsvári szász gyülekezet tagjai fölött a XVII. évszázban németül. A diákok nemcsak

énekkel, hanem oracioval, verssel is szerepeltek. Ez a végtiszteség adása mellett kereseti forrás is volt a diákoknak.¹

A pap előljáró beszédet vagy hosszas „praefatiót“ ne mondjon. Elég előre ennyi: E szomorú alkalmatosságon akarván megadni utolsó tisztességét, méltó, hogy kérjünk Istentől segítséget s mondjuk ezeket.“ Ezután következik az ima.

„Szoktak lenni sokszor oratiók is a halottak felett, mikor némelyek szokásba vették, hogy tréfákkal kedveltették magokat a hallgatók előtt, mely helytelen szokása némely prédikatornak ma is megvagyon, tilalmaztatik a tréfa, tilalmaztatnak a nevetésre indító szók sub poena fl. 3 toties quoties.“

Ne búcsuztasson hízkelkedő s hazug dicséretekkel, elég, ha mások példájára mindenekelőtt virtusit emlegeti a megholtaknak.²

A XVII-ik évszázban trombitás muzsikával temettek. Azután kiment divatból.

A zsinat megtiltotta a halottaknak búcsuztatóval temetését, már „1635-től kezdve s aki ez ellen akar cselekedni vakmerőképpen, toties quoties admonitur, végre a papi hivataltól is elszakasztassék.“

„A predikátor a halottat az élőkől ne búcsuztassa, versificálást ne tegyen (1643. sztlászlói zs.) A szentírással megegyező alkalmaztatást és vigasztalást mértékletességgel megteheti. Ha mégis búcsuztat, az esperes büntesse meg, jelentse a Consistoriumnak, honnan az ekklesiai hivataltól való elszakasztását várhatja. Ha az esperes etmulasztja, a Consistorium kétszeresen büntesse meg.

A pap csak egy beszédet köteles tartani. Ha a koporsóba tételt kívánják beszéddel, külön kell megfizetni.

Ha egyszerre több a halott, csak egy beszédet kell mondani, vagy más napra kell halasztani. A pap beleegyezésével más is hívható.³

Dr. Boros György.

¹ Ker. Magv. XXI. Benczédi közleménye: Unitárius halottak és temetések.

² Templomban halottat temetni, vagy onnan holttestet kihozni, tilalmaztatik, sub poena fl. 12. Templum non mortuorum sed vivorum et Deum colendi locus sacer est.

³ L. *Unitárius halottak és temetések* sok érdekes vonatkozó adatot. K. M. 21 k. 193 l.

A papi ház *kapujában* prédikál a pap temetésén a püspök és a rektor (magyar szónoklatot), a sírnál Dálnoki István esp. magyarul, Dálnoki tanár latinul. A verses búcsuztató nagy divat!

Brassai, mint kezdő természettudós.

Száz esztendeje annak, hogy Brassai Sámuel „Kedves Hazámfiái és Olvasóim“ címen egy felhívást adott közre a „Vasárnapi Ujság“ első számában, aminek eredményét nemcsak az 1848-as, hanem a későbbi események is igazolnak, amennyiben a magyar tudományos világ csak ebben az időben kezd fokozottabb életjelt adni magáról, mert az Apáczai Cseri János által megindított mozgalmak már régen feledésbe mentek. Ha kerek száz esztendőt visszatekintünk a magyar tudományos élet történetében, egy olyan messzeséget fogunk észrevenni, ahol a napjainkban virágzó magyar tudományos élet még csak gyermekkorát éli. Ezen gyermekkor bizonytalan lépéseivel indult el a mindennel foglalkozó Brassai, hogy később, mint utolsó nagy polihisztort emlegessék. Hézagpótló közlemény is akar ez lenni a nagy Brassai idáig megjelent élet- és jellemrajzainak,¹ hogy őt minden oldalról megvilágítva, annál nagyobbak és többoldalunak lássuk.

Szándékosan foglalkozom vele, mint kezdő természettudóssal, mert kezdetben ő mint zoologus, geologus, kémikus és matematikus kora tudásának színvonalán állott s ezen tudományágakban ép oly tevékeny munkásságot fejtett ki,² mint akár csak a botanika- vagy nevelés-tudomány terén. Ezért az ő természettudományi munkásságának megmaradt és kevésbé ismert részeit fogom lehetőleg röviden és vázlatosan közreadni.

A természettudomány fejlődésében száz év nagy idő. Ennek megértését a következő példa magyarázza meg. 1834-ben a bőr

¹ Dr. Boros György: Dr. Brassai Sámuel élete; Dr. Gál Kelemen: Brassai Sámuel; Fitz József: Brassai Sámuel; Vályi Gyula: Brassai, mint matematikus; Kánitz Ágost: Növénytani Lapok X. évf., 18. f.; Gombocz E.: Brassai Sámuel. Adatok a magyar botanika újabb történetéhez; Beöthy—Badics: Brassai, mint természettudós.

² A regensburgi Kir. Növénytani Intézet, a wieni Növény- és Álattani Társaság, a wieni Földtani Intézet tagja.

felületén keletkezett különféle természetű sebeket a farkas-hárs, vagy a mai elnevezését használva, farkas-boroszlán (*Daphne mezereum*. L.) nedvével gyógyították meg. Brassait idézve, kora tudományos felfogását látjuk meg: „Ezen gyökérnek kérge olyan csipős matériával bír, hogy ha a' testre teszik, a bőrt szélyel eszi és folyó sebeket csinál. Ennél fogva a' tanult orvosok, mikor arra van szükség, hogy a' megrekedt, csipős matériát a kényesebb részekről, p. o. szemről, fülről, 'sat. más bátorosabb helyre szivassák, vagy lassanként a' testből kitakarítsák, tudnak ezzel az ember karján vagy lábikráján folyó sebeket csinálni. Eczetten t. i. megnedvesítvén, meg puhítják a' kérget, ráteszik a' testre, azt befedik borostyán, vagy czékla, vagy káposzta levéllel, 's 2—3 nap alatt kész lesz a' folyó seb, melyet a' kéregnek tovább való rakásával annyira nevelnek, a' mennyire a' szükség kívánja.“ Mai szemmel vizsgálva, a sok téves kísérletezés egyikét látjuk benne, azonban a járnai tanuló gyerek is sokat esik, míg lépései megbizhatókká válnak. Hasonló, de állattanból vett példát említi: „Eszköz A' Pocz Egerek (Magyarországon patkányok) Elűzésére A' természetben sok csudálatosnak tetsző ellenkezések vannak, s újabb hiteles tudósítások szerint az a mesének tartott régi hír is megvalósult, hogy a rettenetes erejű oroszlány 's a' mérges tigris valójában 's neveltségig iszonyodnak a' kis házi egértől, a' mint ezt az újontában Londonban tett próbák kétségen kivül hozzák. Nem lehet tehát egészen képtelen a' következő állítás is, hogy a' ki farkatlan kakast, az az nem olyant a' melynek kitépték a' farkát, hanem a' melynek soha sem is volt, (gulya kakasnak nevezik néholt) a' ki mondom ilyet tart az udvarán, attól a' pocz egerek mind eltakarodnak.“ Ezen kis közleményt elolvastva, a mesék birodalmában érezzük magunkat. Tény mindössze annyi, hogy az Amerikából akaratlanul Európába hurcolt Vándor patkány új környezetében igen elszaporodott és így rokonát, a Házi patkányt mindinkább kiszorította. Az előbbi módon leírt patkányelűzés átvitt értelemben — mai felfogás szerint — annyit jelent, mint imádsággal tüzet oltani. Lényegében hasonló eljárást ajánl külföldi ujságok alapján a cseresznye- és meggyfa termése megvédésének érdekében, ami mindössze abban áll, hogy a gyümölcsTERMŐ fákat kék cérnával kell körülkeríteni.

Ugyanakkor, midőn növény- és állattani szempontból kezdetleges, félig meseszerű dolgokat ír, bámulatos földtani leírást ad

Európa legnagyobb vulkánjáról, az Etnáról. Habár még nincs tisztában a hegyek keletkezési módjaival, de nem is lehet, mert csak az utolsó évtizedekben fedezték föl s így akik példának okáért 1918 előtt érettségiztek, geológiai tudásuk nem több, mint a Brassaié, így azok sem tudhatják, azonban leírása annyira hű és fedi a valóságot, hogy kevés javítással a mai középiskolai tankönyvekbe is beillenek.

Brassai tudományos pályájának kezdetén Pasteur még nem végezte el korszakalkotó kísérleteit, ennél fogva igen fontos leírást ad a veszettség elleni gyógyításról, melynek felfedezője egy Buisson nevű francia orvos, ki egy veszett kutya által megmart asszonyon eret vágva, magát is megfertőzte. Midőn már a veszettség jelei mutatkozni kezdettek rajta, öngyilkossági szándékból forró gőzfürdőben akarta halálát lelni, azonban halála helyett gyógyulása következett be s azután 80-nál több személyt gyógyított meg izzasztó gőzfürdőben. Ez a gyógy mód sokáig nem tartotta magát, amennyiben semmi reális alapja nem volt.

Ha Brassait olykor támadták, bizonyára ezt nem ok nélkül tették, mert írásaiba olyan tévedések jutottak be, melyek méltán kelthették föl ellenségeinek a figyelmét. „Természeti nevezetesség“ cím alatt közleménye jelenik meg. Lehet, hogy kortársai hitelt adtak ennek a mai tudásunk szerint fizikai és kémiai lehetetlenségnek, azonban éppen Brassai hangsúlyozza: *„Mégfoghatatlan mondom, de nem hihetetlen, mert több és eléggé békibizonyított példák vannak erre, melyeknek valóságáról kételkednünk nem lehet. Érdekes volta miatt idézem eredeti írását: Északamerikának Uj-Jork nevű városában kevéssel azelőtt kútát ásának. Mintegy 3 singnyi mélységre kövecses földön haladván keresztül, kőszikla keménységű ágyásra akadtak és ebben is alább vésvén, harmadfél singnyire egy eleven varasbékát kaptak, mely mintegy két harmad akkora vala, mint a teljes növésű béka szokott lenni. Az üreg, melyben a' béka bérekesztve volt, kevéssel vala nagyobb, mint az állat és épen oly forma állásu. Levegő járulván hozzája, mozogni kezd a' varasbéka, de valami félóra múlva megdöglött. Az az ágyás, melyben ezt a' ritkaságot találták, gyakran előfordul Északamerikában és oly kemény, hogy csak vaskarókkal 's fúrókkal lehet rontani. Hasadás, repedés nincs benne, úgy hogy sem víz sem levegő rajta keresztül nem hathat. Ennél fogva mégfoghatatlan dolog, hogy tudott a' szegény*

állat abban a' lyukban bérekeszkedve talán több ezer esztendőktől fogva levegő és eledel nélkül megélni. Megfoghatatlan mondom, de nem hihetetlen, mert több és eléggé bém bizonyított példák vannak erre, melyeknek valóságáról kételkednünk nem lehet. Ezelőtt mintegy 35 esztendővel Németországban Kasszel városa táján egy kőbányából kiástak egy kődarabot, melynek hossza két sing, szélessége és vastagsága másfél sing vala. Ezen követ apróbb darabokra rontván, a' közepében egy üreget, 's abban egymás mellett 3 varasbékát találtak. Ezek ugy szerették a' tanyájukat, hogy alig lehetett onnan kivenni, mert a' mint egyet kivettek, töstént vissza ugrott a' helyére. Végre kitették a' gyepre, hol ugyancsak fél óra mulva mind a' hárman megdöglöttek. Találtak már ép fatörzsekbe is eleven varasbékát belénöve, még pedig a' mint a' fa gyűrűiből lehetett hozzá vetni, legalább is 80 esztendőtl fogva kellett neki ott benn ülni.“

Ha ilyen hibákat el is követ állattani közleményeiben, növény-tani dolgozatait a szabatosság és a megbízhatóság jellemzi. Kezdetben német erdészeti folyóiratokból közölt részleteket, majd növénygazdaságtanból vezet állandó rovatot. Anatómiai cikkei közül a „Csontok“-ról irt elmékedése érdemel nagyobb figyelmet, habár még ebben az időben a' csont mikroszkopiai szerkezetét nem ismerték, mégis a csontok izületi működését elég jól meghatározta, sőt egy olyan csontfestési kísérletet említ meg, amelyet még ma is használnak a fiziologusok.

Az időjárás előre való meghatározása régi problémája az emberiségnek, ezért hosszabb elmefuttatást ir az időjárást meghatározó elemekről s azután felsorolja azokat az állatokat, melyeknek rendkívül finom érzékük van az időjárás változása iránt. Primitív eszköznek említi föl a divatba jött „barometrum“-ot, mely különösen ősszel és tavasszal sokat „hazud“.

Vegytan körébe vágó írásait még az a sajnálatos körülmény jellemzi, hogy bizonyos elemeknek vagy vegyületeknek nem volt sem magyar sem magyarosított elnevezése, ennél fogva hihetetlen nehézséggel kellett megküzdenie. Így az oxigeniumot savító levegőnek s a nitrogeniumot pedig fojtó levegőnek nevezte el. A hidrogeniumot vizitő gáznak nevezi s az ezzel megtöltött léggömböt levegői hajónak hívja. Alapjában véve leírása mai tudásunkkal megegyezik.

Nem áll fönn ez az eset, amikor állattan vagy ezzel kapcsolatos orvostudományi kérdéstről van szó, hisz tudjuk, hogy a mikroszkop felfedezése annyi kórokozó élőlényt ismertetett meg az emberiséggel, amiből kifolyólag sok betegségnek a meggyógyítása ma már csak napok kérdése. Egy ilyen félig-meddig állattani, félig pedig orvostudományi közleménye a rühről szól. Nem tudja a kor okozóját s ezért olyan gyógyítási eljárást ajánlt, amihez hasonlót ma csak a falusi kuruzslóknál találunk.

Végeredményben összegezve a természetiudomány különböző ágaiból vett eseteket, már az első kísérletekből láthatjuk, hogy az oroslánkarmok itt-amott már mutatkoznak. Különösen nagy érdemnek tudható be az a bátor vállalkozói szellem, amivel minden tudományágnak több-kevesebb szerencsével nekivág. Talán ez magyarázza meg azt is, hogy a 60-as években az Erdélyi Múzeum Egylet vezetését reábizzák, ahol alkalma nyílt a növénytan közelebbi megismerésére. Ugyancsak ez időben mélyenlátó szemei olyan embert választanak ki Herman Ottó személyében az emberek tömegéből, aki azután olyan ösvényt taposott meg a természettudomány járatlan útvesztőiben, hogy mindkettőjük neve egyforma fényességgel ragyog a magyar természettudósok számban elég szegény névsorában.

Dr. Ferenczi Sándor.

A liverpooli vita.

Folyóiratunk jelen évi első füzetében megemlékeztünk röviden arról, hogy két unitárius lelkésznek: Dr. Jaks-nek és Redfern-nek a liverpooli nagy anglikán székesegyházban való szolgálata milyen visszahatást gyakorolt anglikán konzervatív körökben. Mikor a tudósítást irtuk, még nem volt birtokunkban az a gazdag eszmeáramlat, amely e körül a kérdés körül az unitarizmusmal kapcsolatosan napfényre került s amely még ma sem jutott el befejezéséhez s akkor csak mint kisebb jelentőségű eseményt jegyeztük föl. Azóta azonban nagyjelentőségű eseménnyé nőtte ki magát, mert, ugyszólva, az angol egyházi lapokat teljesen és a nagy politikai lapokat is részben foglalkoztatta ez a kérdés és foglalkoztatja még ma is, mert a kereszténység kérdésének elvi jelentőségű szempontjai domborodnak ki a vitában. Az minket a kérdéssel való foglalkozásban most nem akadályozhat meg, hogy a kérdés még vita alatt áll, mert az egyes álláspontok annyira kifejezettek, hogy azon változtatás nem remélhető s kiegyeztető, megbékülő, boldog vég éppen úgy nem remélhető, mint ahogy ilyet nem tudtak létesíteni a XVI. századi nagy vitatkozások alkalmával sem. A vitában az emberek csak győzni szeretnek, de meggyőzetni nem. Csak álláspontok jutnak kifejezésre, de egyik álláspont sem adja föl a maga szempontjait. Mégis nagyon tanulságos az ilyen vita, mert az álláspontok szilárd, kifejecesedett alakot vesznek föl s a nagyközönség jobban betekinthet a kérdések lényegébe. Ezen vitának rövid összefoglalását a következő álláspontok szerint kíséreljük meg: 1. Konzervatív világi álláspont; 2. az orthodoxus egyházi álláspont; 3. a szabadelvű (modern) anglikán álláspont és 4. a legjobban érdekeltek, az unitáriusok álláspontja szerint.

Mielőtt a kérdés lényegébe belemerülnénk, meg kell emlékeznünk arról a körülményről, hogy az angoloknál a vallási kérdéseknek megvitatása nem tartozik a ritkaságok közé. Az ilyen kérdé-

sekkel a napilapok is éppen eleget foglalkoznak s az angol hideg vér meg tudja őrizni a nyugalma a legkényesebb kérdésekkel szemben is. Azon kívül nagyon érdekes jelenség, hogy az ugy nevezett modern, vagy szabadelvű gondolkozók arra igyekeznek, hogy különböző felekezetek között, a nagy keresztény célokért, megteremtsek az együttműködés lehetőségeit. Az ilyen nemes törekvésnek áldásos hatását éreztük mi is, midőn egy felekezeti bizottság Angliában és Amerikában arról a nemes feladatról gondolkozott, hogy a nagy világháború által legjobban sújtott népekről gondoskodjanak. Ugyancsak ennek a felekezeti mozgalomnak volt egyik eredménye az a mozgalom, amely „Copec“ rövidített cím alatt azért alakult, hogy a világ minden népe között az igazi békességet, szeretetet, igazságosságot és testvériséget ápolják és megakadályozzák egy bekövetkező újabb háborúnak a kitérését. Sajnos, a „Copec“ csak a nagy és nemes célkitűzéseinél maradt. Ez a világ, amely magát kereszténynek mondja, nem sokat ad azokra, akik a népek viszonyát az evangélium alapján kívánják rendezni. A szabad irányú gondolkozásnak volt egyik eredménye, hogy a különböző felekezetek lelkészei felajánlották egymásnak szószékeiket, hogy ne csak társadalmi munkában, hanem magában a templomi szolgálatban is együtt működhessenek. Természetesen mind ezen munkában lefelől az unitáriusok jártak, akik már régóta nem valamely tantétel jól megformulázott voltában, hanem a gyakorlati kereszténységben találják meg a vallásos ember hivatását. Azonban az unitáriusokkal, ezen különösen Jézus szíve szerinti ténykedőkkel szemben, már régóta bizonyos ellentétekenyességekkel léptek fel. Nevezetesen olyan elveket hangoztattak, hogy hát jó az együttműködés, de az istentiszteleti szolgálatból ki kell zárni azokat, akik a kereszténységnek alaptételeit (szentháromság, megtestesülés, helyettes elégtétel, stb.) nem hiszik. Ilyen volt a magát szabadelvűnek tüntető Dr. Temple yorki érsek, aki 1921-ben Manchesterben (akkor Manchester esperese) kitért az unitáriusokkal való együttműködés elől. Most, mint yorki érseknek, éppen az unitáriusokkal való együttműködés miatt kell ítéletet mondania a liverpooli esperes, a tényleg modern Dr. David fölött, kinek irodalmi működése is elismert az egész angol nyelvterületen.

Ezeknek előrebocsátása után, hadd lássuk a nagyfontosságú vita lényegét.

1. A konzervatív világi álláspont. Ezt az álláspontot a leg-határozottabban Lord Hugh Cecil fejezte ki, aki a „Manchester Guardian“ című nagy angol napilapban a többek között azt juttatta kifejezésre, hogy „megengedni a Krisztus istenségében nem hívőknek prédikálni a templomban, Krisztus iránti hűtlenségnek, törvénytelennek és botrányosnak kell neveznünk“.¹ A Lord nem elégedett meg hirlapi közleményben való tiltakozással, hanem a felelős tényezők ellen, akik meghívták, vagy meg nem akadályozták az unitárius lelkészek szolgálatát, a yorki érsekhez följelentést is tett. Ezután Lord Halifax, egy másik konzervatív főúr, a Cecil Lordhoz írott levelében így elmélkedik: „Hogy a liverpooli püspök ilyen beszédek helyben hagyott, az rettenetes botrány, amelyet ha tiltakozás nélkül elnéznek, végzetesen káros lesz az anglikán egyház helyzetére nézve.“² Aztán a nemes lord azért pirul, hogy nem akadott más is, aki tiltakozó szavát fölemelje ez ügyben az ő lordtársán kívül. Ezekkel kapcsolatosan említjük fel, hogy egy tucat napi és más folyóirat-féle szintén foglalkozott ezzel az üggyel ugyancsak ebből a szempontból. A nagy világlapok között figyelemre méltatta a kérdést a londoni „Times“ is. E lap is dogmai és törvényes szempontból nézte az ügyet, de már nem oly elfogultan, mint a két lord. Azt juttatta kifejezésre, hogy az ilyen viták sem az angol egyháznak, sem pedig az unitáriusoknak nem használnak, jobb tehát a vitára alkalmat adó eseteket elkerülni.

2. Az orhodoxus egyházi álláspont teljesen fedi a két lordnak szempontjait. Rengeteg sok közleményt idéz az *Inquirer*, melyben az unitáriusokat kívül helyezik a keresztény világ határain, mert nem hisznek a Krisztus istenségében, a megtestesülésben, a helyettes elégtételben. Ha ezeket az állításokat csak részben is ismertetőnk, folyóiratunkat megfosztanók épületesebb olvasmányoktól. Újat semmit sem mondanak, csak idézik a régi nótát. A kereszténységet a niceai és más egyetemes zsinatok határozatai s az angol egyház 39. cikkelyének állításai alapján ítélik meg; elfeledik, hogy 1813-ban Angliában is az unitárius vallás törvényesen elismert felekezet lett s ezt tudomásul nem venni annyira, mint a hazai törvényekkel illojálisan szembe szállani.

¹ The Inquirer 1934 január 6. Unitarians in Liverpool Cathedral.

² U. o.

3. Legnevezetesebb az ugynevezett „modern egyházi emberek” (az angol egyház szabadelvű irányzatának) az álláspontja. Mielőtt a tulajdonképpeni tárgyra rátérnénk, röviden ismertetnünk kell ezt a nemes irányzatot.¹ Ez az irányzat az anglikán egyház kebelében van s nem is akar onnan kiválni, de határozottan együtt halad a tudománnyal. Nem csinál titkot abból, hogy a régi hitcikkeknél jórészt csak történelmi értékük van. Jól tudja, hogy Jézus és Krisztus között mi a különbség. Nem csinál titkot abból sem, hogy a régi hitcikknek elismérlése egy mai emberre inkább teherként, mint a hit fölemelő erejével hat. Legszívesebben megröviditené, átdolgozná modernné a régi hitvallást, kihagyván a mai világfelfogással teljesen ellenkezőket és mai felfogásnak megfelelő értelmet adna annak, ami megbirja az átdolgozást. Egy ilyen kátét még 1907-ben készített volt Sir Oliver Lodge,² amely számtalan kiadást ért el. Bizonyos tekintetben ezeket az elveket látjuk megvalósulva néhai püspökünk, *Ferencz József Hittanában* és *Konfirmációi kátéjában* is. Az angol unitáriusokhoz való viszonyuk a legszívesebb, legnemesebb baráti viszony. Valójában nem is az angol unitárius egyházzal rokonszenveznek, hanem egyes nagy unitárius személyiségekkel, akiket a kereszténység legnagyobb tanítói közé soroznak. Azonban az anglikán egyház alkotmánya, az egyháznak államhoz való viszonya mellett teljesen kitartanak. Legtöbbje ezen modern egyházi embernek meggyőződéses unitárius, de távol áll tőle azon gondolat, hogy az anglikán egyházat elhagyja. Nem arra törekszenek tehát, hogy az egyházukat elhagyják, hanem arra, hogy *az egyházzal elhagyassák* a régi ösvényeket s teljesen modernnek legyenek hitelvekben s a kereszténység művének a kiépítésében. Ezek meggyőződésükért készek a legnagyobb küzdelemre is. Azt mondják, úgy fogják védeni álláspontjukat, mint a spártaiak a thermopilei szorost.

Az elmondottakból következik, hogy az unitáriusok ettől az irányzattól csak jót várhatnak. A legnagyobb igazság és testvéri érzéssel tartanak ki az unitáriusok védelmében. Dr. H. D. A.

¹ The Inquirer. 1934. febr. 24. Modern Churchmen and Unitarians. By H. Gow, M. A. D. D.

² The Substance of Faith allied with science. Káté a szülők és tanítók számára. VIII-ik kiadás (huszszredik).

Major, a *The Modern Churchman* szerkesztője ezt írja: „Az unitáriusok igényt tartanak a keresztény névre; igényt tartanak a nagy keresztény örökségre; igényt tartanak arra, hogy a Krisztus egyházának tagjai legyenek és arra, hogy az ők hite az, amit Jézus tanított. Nagyon szerencsétlen gondolatnak tartom, hogy a liverpooli székesegyházban való szolgálatukkal kapcsolatosan megtagadják tőlük a keresztény nevet. A keresztény névnek tőlük megtagadása fanatikus és igazságtalan lélekre vall. Hogy a keresztény fogalomnak mi felel meg, arra különbözök a föltételek. Némelyek dogmatikai szempontból vizsgálják ezt a kérdést. Egyházi körökben ez a szokásos. A niceai hitvallás és az egyetemes zsinatok más határozatai alapján az unitáriusok ki vannak zárva a keresztények sorából. E zsinati határozatok alapján azonban csak az orthodox és katolikus nevektől vannak megfosztva, de nem a keresztény névtől. Be kell lássuk, hogy Krisztus senkinek sem adott felhatalmazást arra, hogy valakinek keresztény voltát dogmatikailag állapítsuk meg. Nem a dogma a bizonyítéka a kereszténységnek, hanem a magaviselet és a jellem: „gyümölcseről ismeritek meg őket“. Miért hívtok engem így: Uram, uram, ha nem cselekszitek azokat a dolgokat, amelyeket én mondok? Ezen szempontból bírálva, az unitáriusok magasan állanak. Mint felekezetet, a következő nemes vonások jellemzik: Feddhetetlenség, megbízhatóság az üzleti életben, erkölcsi tisztaság a családi életben, emelkedett felfogás és nemes emberszeretet a közélet szolgálatában. Ha mindenki, aki becsületes és igazságos, tartozzék bár akármelyik nemzethez, Krisztushoz bocsátható, ki tagadná meg a keresztény nevet joggal ezektől?“

Az elismerés hangján szóló cikk tovább az unitáriusok mély vallásosságáról beszél s különösen kiemeli azon unitárius egyházi énekszerzők munkásságát, akiknek énekei az anglikán egyház énekeskönyvében is benne vannak (I. Russel Lowell, Sir. I. Bowring, S. F. Adams).

Az unitáriusokkal való együttműködés érdekében fölemelte tekintélyes szavát Birmingham anglikán püspöke is, aki a város tekintélyes unitáriusainak adózik nagy elismeréssel, visszautasítja azt a lehetetlen felfogást, mintha az unitáriusok nem volnának keresztények.

A vita elvi kérdése a jelzett csapásokon folyik tovább, az uni-

táriusoknak előnyére, mert nemcsak ellenségei, hanem rokonszenvező jó barátjai is vannak. Magában az anglikán egyházban is az ügy valószínűleg nem fog súlyosabb bajokat okozni; a magas egyházi méltóságok, ha másképpen nem, megoldják a kérdést, úgy, mint annak idején Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök, „aki laudabiliter se consedit“ a pápai collégium határozatának. Annyit azonban a konzervatív propaganda mindenesetre elért, s ez elég szomorú siker, hogy az unitáriusokat egyhamar nem fogják meghívni, hogy anglikán templomban prédikáljanak. A kérdés azonban ezzel csak külsőségeiben van elintézve. Az angol egyház kebelében továbbra is megmaradnak azok a modern egyházi emberek, akik álláspontjukat úgy fogják védeni, mint a spártaiak a thermopilei szorost. A spártaiak, amint ismeretes, mind elestek a szoros védelmében, de kitartásukkal, hősiességükkel örök dicsőséget szereztek a spártai névnek. Nem kételkedünk, hogy az angol „spártaiak“ is méltók maradnak nevükhöz, elhatározásukhoz.

4. Az unitáriusok csak közvetve kerültek bele ebbe a vitába, mert hiszen őket a nemes lordok nem idézhették meg semmiféle egyházi vagy világi törvényszék elébe, s mégis ők lettek a drámai küzdelem főhősei. Róluk van szó, hogy keresztények-e vagy nem?

Az unitáriusok a vitát angol hideg vérrel, méltóságos kitartással állják. Minden támadásra megadják a nyugodt feleletet. A kereszténységet nem a Jézus tanításait figyelembe nem vevő zsinati határozatokhoz mérik, hanem Jézus tanításaihoz és főséges példájához. A zsinati s más határozatok szerint magát Jézust kellene kizárni a kereszténységből. Abból aztán egy cseppet sem engednek, hogy Jézust, mint vallásos szellemet, a legnagyobb tiszteletben tartják s hogy a kereszténység nemes elnevezésére csakis a Jézus szerinti hit, cselekedet és életfolytatás jogosít fel. Az egyes hitelvi kérdéseknél a konzervatív szempont leginkább a megtestesülésnél akadott fönn s erre a *The Inquirer* Mortineau szavaival válaszolt: „A megtestesülés igaz tény, nemcsak Krisztusra vonatkozólag kizárólagosan, hanem az emberre nézve egyetemesen és Istenre nézve soha meg nem szünően. Az Isten oda hajlik az emberhez, hogy benne lakozzék és az emberiség az isteninek felfogható szerve. És a bennünk lévő szellemi világosság, amely a mi magasabb életünket alkotja, „egylényegű“ az ő igazságosságával — az ő kinyi-

latkoztatásával, a mi természetünk színjátékán meg nem változott lényeggel és tekintéllyel. Ennek a nagyszerű és egyetemes igazságnak Krisztus lett a kinyilatkoztatója, nem azért, mintha egy kivételes személyiség lett volna (aki semmire nézve sem lehetett volna szabály), hanem az által, hogy annak szembetűnő példája lett, amely oly hathatós és éles, mintha minden fátyolt meggyujtanánk, amely továbbra is eltakarná őt“.

A fenti idézet arra az állításra is megfelel, mintha az unitárius vallásos felfogás szegényebb volna hitben, mint az ortodox vallások, amelyek a hitcikkeknél sokaságát megtartották. Nem az élettelen hitcikkeket teszik a vallás tartalmát, hanem a vallásos élet mélysége, teljessége. Jézus a hitcikkekké nem foglalkozott, hanem mindig, minden körülmények között Istennel volt. Ez az Istennel való áldott egység adja meg a vallás gazdagságát, nem a rideg dogma zörgős csontja s az egyházi törvények farizeusi és irástudói betűmagyarázata.

Végül arra kell megjegyzést tegyünk, hogy az unitárius vallás szempontjából mi a jelentősége annak a vitának? Ártott-e, vagy használt az ügynek? A két unitárius jeles pap, dr. Jacks és Redfern összesen négyszer szolgált anglikán szószéken az említett alkalommal; Redfern egyszer, Jacks háromszor, de hitelvi kérdés egyszer sem jött elő; mind a négy beszéd a gyakorlati kereszténység egyetemes kérdéséről szólt, amely anglikán szempontból ugyanaz, mint unitárius szempontból. Amikor azonban az ügyet kifogásolni kezdték, a vallás elvi kérdései is előtérbe jutottak s bizonyos ugynevezett dogmatikus álláspont nagyon kis rokonszenvet ébresztett; a szabadelvű, modern vallásos álláspontnak felsőbbrendűsége, magasabb szempontjai teljesen kidomborodtak. Lényegében az unitáriusok nem veszítettek semmit, sőt az unitárius vallás sok rokonszenvet vivott ki magának ebben a küzdelemben is. A konzervatívok pedig elveszítették egy jókora modern szellemi mozgalomnak a rokonszenvét s amellet magában az anglikán egyházban nézeteltérést szítottak. A mérleg mostani állása az unitárizmus szempontjából elég jó. De azért minden igaz unitárius és más szabad vallásos szellem mélyen fájjalja, hogy az unitáriusok és anglikánok közötti eme nemes együttműködést hideg, testvérietlen dogmatikusok és felekezetieskedők megzavarták s minden igyekezetükkel azon vannak, hogy az egyetemes emberi célokért a Jézus

szellemében tovább működjenek. Az unitáriusok, Jézus példája nyomán méltósággal viselik magukat a támadásokkal szemben és tovább küzdenek az emberiség nagy és egyetemes céljaiért a keresztényi szeretet és megbocsátás alapján.

Benczédi Pál.

Janus Pannonius verseiből.

A szegénységet dicsérő gazdagról.

Mióta újra úgy él,	Hogy révbe ért a sajka,
Mint tengerben a hal,	Kismiska lett a baj?
Hevül az ekeszarvért	Várj, juss csak újra bajba,
S Cincinnatust szaval.	Mihók, s akkor szavalj!

Ptolemaeus.

Arasznyi, érzem, ez az élet,
De lelkem hogyha belemélyed
S csillagvilágok titkos útját járja:
Földet nem érez már a lábam,
Ott fent teritnek s telt kupámban
Az Istenek dicső ambroziája.

Perinusra.

Ártatlanul hogy gyanusitnak...!
... Nem, *ártatlant* nem gyanusitnak.
Ott hibáztál, hogy — *gyanusitnak*.

A besugókra.

Hallgatni ma már nem elég, sajna...
Egy szót se szólj bár, — a *kopó* hallja.

Dionysios zsarnokra.

Reszket a dús lakomán s nem mer falatozni a vendég,
Hátborzongva tekint föl, mikor üt le a bárd.
... Látod, ilyen boldog vagyok én — szól búsan a gazda —
Látod, ilyen boldog mindenik úr, aki fél.

Homeros sirjára.

Itt ki pihen? Hősök föltámasztója, Homeros.
Vándor, térdet hajts! Itt a Poeta pihen.

Fordította: *Pálffi Márton.*

I R O D A L O M

Áhítat kis könyve. Összeállította: Szent-Iványi Sándor. Kis, 16-od rét. 85 old. Az Unitárius Iratterjesztő Bizottság kiadása. Ára 15 lei.

Az izléses kiállítású kis imádságos könyv 32 különböző alkalomra írott rövid imádságot tartalmaz. Az írók között Vári Albert, Németh István, Ürmösi József, Pálfi Márton és Szent-Iványi Sándor szerepelnek vallásos áhítatot keltő imádságaikkal. Dr. Boros püspök úr irt meleghangú ajánló sorokat elébe. Mi is ajánljuk olvasóink figyelmébe s reméljük, hogy tartalma és olcsóságánál fogva, hiveink kedvelt imádságos könyve lesz. Különösen gyermekeknek kedves ajándéku szolgálhat.

S. Nagy László: A megtalált Isten. Versek. 8-ad rét. 32 old. Erdélyi Szemle kiadása. Ára 40 lei.

Az U. I. T. főtükára újabb verseit bocsátotta nyilvánosságra. A versek tartalmát hiven jellemzik azok a főcímek, amelyek alá az író sorozta. Ezek: A megtalált Isten, Szülőházam falára, Testvéreim, Elmult évek szüretjéről. Az első alá sorozott versekben a költő családi életének örömében és boldogságában látja Isten áldó kezét s az utána epekedő vágy emeli érzelmeit a vallásos áhítat szférájába. A másodikban a gyermeki és testvéri szív forró érzelmei jutnak kifejezésre. A harmadikban az egyetemes emberszeretet magasztalára emelkedik. Mig a negyedikben az ifjuság kedves emlékei ujulnak meg lelkében s belső megnyugvással bucsuzik el tőlük. Nem forrong, nem lázadozik, hanem a hit és szeretet által kiegyensúlyozott lélek alázatával megnyugszik a gondviselés bölcs akaratán. A formákban és tartalomban egyaránt változatos verseket olvasóink figyelmébe ajánljuk.

Dr. Boros György: Carlyle. Az Erdélyi Muzéum-Egyesület kiadása. Erdélyi Tudományos Füzetek. 61. sz. 8-ad rét. 13 oldal.

Az E. M. E. múlt évi előadás-sorozatában olvasta fel püspök-

künk a Carlyle halálának 50-ik évfordulója alkalmából, amelyben élénk tollal írott rajzát adja a kiváló gondolkozó, filozófus és historikusnak, aki Emersonnal és Channinggel rokonlélek volt s az előbbivel szoros barátságot is tartott fenn. Aki egy rövid összefoglaló képet akar kapni a világhírű íróról, annak ajánljuk e füzetet.

Dr. Boros György: Püspöki jelentés az 1932—1933. egyházi évről. Különlenyomat az 1933. évi Főtanácsi jegyzőkönyvből. 8-ad rét. 14 oldal.

Meleg és közvetlen hangon számol be a főpásztor két év pásztori munkájáról és eseményeiről. A püspöki látogatások, személyi ügyek, statisztikai kimutatások, külföldi érintkezések és a halottakról való megemlékezés teszik változatossá, tanulságossá és történelmi értékűvé a jelentést.

A székelykereszturi Unitárius Főgimnázium Értesítője az 1932—1933. isk. évről. Szerkesztette: Szentmártoni Kálmán igazgató.

Román és magyar nyelven adja híu képét az intézet egy évi működésének. A képen a legszebb vonás az: a hősiés küzdelem, amelyet a mai súlyos gazdasági viszonyok mellett folytatnak az intézet felső tagozatának fenntartásáért. Szomorú fejezete volt az év történetének, hogy Gálfalvi Samu igazgató súlyos betegségbe esett, ami miatt nem végezhetette igazgatói teendőit. Azonban állapota annyira javulóban van, hogy rövidesen üdvözölhetjük a tanári munka mezején. Az előirt nemzeti ünnepeket megtartották. Augusztus 29 és 30-án sikerült kirándulást rendeztek a székelyföldi fürdőkre. Könyvtár és szertárak normális gyarapodást mutatnak. Az önképző-kör 3 tagozattal sikeresen működött. A konviktus épületét kibővítették. A baccalaureátusi vizsgán a jelöltek 71·4 százaléka ment át. A tanulók létszáma 166 volt, akik közül unitárius volt az alsó tagozaton 63, a felsőn 34; összesen 97. A tanulók összesen 244.510 lei segélyben és jutalomban részesültek. Az értesítő gondos összeállításáért Szentmártoni Kálmán igazgatót elismerés illeti.

Unitárius Értesítő. Szerkeszti: dr. Iván László. Magyarországi testvéreink lapjának a szerkesztését a budapesti keblitanács megbízásából a mult évi január hóban dr. Iván László, folyóiratunk munkatársa vette át. Azóta megújult formában, gazdag és változatos tartalomban jelenik meg. Nemcsak széleskörű hirszolgálatával, hanem emelkedett szellemü vallásos cikkeivel is építi az istenországát. Olvasása sok erkölcsi haszonnal jár. Előfizetési ára egy évre 4 P.

K Ü L Ö N F É L É K

Felhívás. Olvasóinkat testvéri szeretettel kérjük, hogy hátralékaikat rendezni s a folyó évi előfizetési díjaikat beküldeni sziveskedjenek. Ez által kimélnének meg a sok ok nélkül való levelezés költségeitől és fáradságától. Az U. I. T. pénztára sem tudja állandóan előlegezni a nyomdai költségeket. Különösen lelkésztársainkat kérjük — költségkimézés tekintetéből is —, hogy adjanak felhatalmazást a pénztárnak, hogy tartozásaikat kongruájukból levonhassa. Az egyházközségek nagymérvű hátralékáról mindenüvé kimutatást és felszólítást küldöttünk, kérjük, vegyék figyelembe s bármily kis részletekben törleszteni igyekezzenek, különben kénytelenek vagyunk a folyóirat küldését beszüntetni.

Kérelem. Munkatársainktól szives türelmet kérünk, hogy beküldött dolgozataikat — az aktuális cikkek miatt — nem közölhetjük. De rendre jönni fognak.

Mikó Imre doktor. A kolozsvári egyetemen március 31-én avatták jogi doktorrá Mikó Imrét, Mikó Lőrinc egyházi titkárunk jeles képzettségű fiát. Örömmel gratulálunk a szülőknék és az új doktornak. Kivánjuk, hogy azokat a szép reményeket, amelyeket az unitárius egyház és az erdélyi magyarság táplál iránta, valóra váltsa. Benne a nemes családi tradíciók tovább éljenek, amit különben eddigi tanulmányai és közismert jelleme alapján jogosan remélhetünk.

Új lelkészek. Ütő Béla alsórákosi lelkész nyugalomba menetelével megüresedett állásra a püspök úr Fülöp Árpád fogarasi h. lelkészt, helyébe Fogarasra Simén Dánielt nevezte ki. Ugyancsak Abásfalvára a Kádár Lajos helyére a hivek egyhangu választása alapján Nagy Sándor jelkészejelölt kapott kinevezést. Kísérje Isten áldása az ifju lelkészek munkálkodását, hogy beszéddel és példaadással fennen hordozzák az evangéliumi hit világitó szövetnekét.

Bihar. Ott, ahol ezelőtt 365 esztendővel Dávid Ferenc 6 napig tartó vitatkozásban aratott diadalt Melius és hiveivel szemben, ahol Basilius István győzelmesen hordozta az unitárius hit lobogóját: ma újra hangzik az Isten egységének evangéliuma. Bihar községben az unitáriussá lett hivek egyházközséggé alakultak s Nagyváraddal társas viszonyba léptek. Így alakult meg a Bihar—nagyváradai társ-egyházközség. Az új egyházközségbe a püspök úr Komjátszegi Géza lelkészjelöltet nevezte ki h. lelkésznek, aki állását március 9-én foglalta el a hivek lelkesedése mellett. Amidőn testvéri szeretettel üdvözöljük az új lelkészt és hiveit, kívánjuk, hogy az Isten áldja meg nemes szándékaikat s tegye gyümölcsözővé lelkes törekvéseiket.

Gyallay Domokos a Petőfi Társaság tagja. A budapesti Petőfi Társaság Gyallay Domokost f. évi március hóban tartott ülésében levelező tagjává választotta. Szívvel örvendünk ez újabb kitüntetésnek, amely Gyallay értékes irodalmi munkásságának a méltánylása s még sok, hasonló sikert kívánunk neki, aki az U. I. T.-nak is munkás tagja. Itt említjük meg, hogy a budapesti nemzeti színház egy új színművét rövidesen elő fogja adni. „Ha szenved egy tag, vele együtt szenvednek a tagok mind, ha tisztességgel illetetik egy tag, vele együtt örülnek a tagok mind.“ (I. Kor. 12 r., 26. v.)

Nyugalomba ment lelkészek. *Ütő Béla* alsórákosi és *Kádár Lajos* abásfalvi lelkészek kérték nyugalmaztatásukat s az E. K. T. a nyugdíj-bizottság javaslatára, teljesítette kívánságukat. Mind a ketten zajtalanul, de becsületes hűséggel szolgálták Istenországát ott, ahová a gondviselés állította. Kívánjuk, hogy hosszú időn keresztül jó egészségben élvezzék a hűségükkel megérdemelt nyugalmat.

Nagybecsű ajándék a kolozsvári unitárius kollégium könyvtára számára. Dr. Ferencz József isk. f. ü. gondnok, boldogult atyja, néhai Ferencz József nagynevű püspökünk hagyatékából tíz csomag értékes kéziratot s husz darab könyvet volt szives könyvtárunknak ajándékozni. E könyvek közül egy pár igen értékes, XVII. századbeli nyomtatvány. Ezek között is van egy kolozsvári könyvkötőtől szépen bekötött, 12-ed réti, csinos kis könyvecske. A könyv eredetileg *Széplaki Petrityevith* (akkor még így irták!) Horváth Miklósé volt. Ennek halála után Horváth Ferencnek, az

„Apologia Fratrum Unitariorum“ szerzőjének birtokába ment át. Néhai püspökünkhöz valószínűleg kebelbarátja, Br. P. Horváth Kálmán főgondnok ajándékozása útján jutott. E könyvecskébe négy nyomtatott és egy kézzel írott kis mű van egybekötve. A négy utolsó is ritka, értékes munka, ezuttal azonban az elsőről akarunk megemlékezni. Ennek teljes címe így hangzik: „Az Háromságnak oltalmazására gondolt legfőbb okoskodásnak meg- vizsgálása.“ *Nyomtatott a mű Üdvezítőnk születése után 1634. esztendőben.* Tartalma, amint a címből is kitetszik, unitárius védőirat. E könyvről Szabó Károly a Régi Magyar Könyvtár I. kötetének 280. oldalán, a 637. sz. alatt a következőket mondja: „Ezen ma ismeretlen unitárius könyvet, mely kétségtelenül Kolozsvárt volt nyomtatva, ismerte és leírta Kénosi Tözsér János, Hist. Typogr. Unitar. Trans. 207. old.“ Ime tehát a Szabó Károly előtt még „ismeretlen unitárius könyvnek“ egy teljesen ép és szép példánya, nagy örömünkre, előkerült s bizvást állíthatjuk róla, hogy ez, legalább ezidő szerint, *unikum!* Nem mulaszthatom el, mint kollégiumunk könyvtárosa, hogy e megbecsülhetetlen ajándékért Dr. Ferencz József isk. f. ü. gondnok urnak itt, a nyilvánosság előtt is, kollégiumunk nevében hálas köszönetet ne mondjak. *Márkos Albert.*

Uj tárgymutatónk. A K. M. uj tárgymutatójának a kinyomtatása, rajtunk kívül álló okokból, késedelmet szenvedett, de rövid időn belül meg fog jelenni s a megrendelőknek elküldjük. Ujabb jelentkezéseket elfogadunk. Ára 50 lei.

Brassó. A brassói templomépítés ügye fokozatosan halad előre. Az építési engedélyt a város már megadta. Több jónevű építési vállalkozótól árajánlatot kért a kebli tanács. Az E. K. Tanács jóváhagyása után, április 16-ra tervezik az építés megkezdését. Az építési költségekre az adakozások serényen folynak. Felhívjuk olvasóink figyelmét, hogy az egyházközségnek e nemes célú törekvésében segítségére menni igyekezzenek.

Az uj egyház és az uj Németország. A nemzeti szociálisták nemcsak a régi Németországot gyúrták át és teremtették meg az uj, tisztán faji alapon álló nemzeti szociálista Németországot, hanem uj — nemzeti faji alapon álló — egyházat is akarnak létrehozni. E mozgalom élén a nemzeti szociálisták által megválasztott birodalmi püspök, Müller L. és Schairer lelkes állanak. Az uj egyház szintén a tiszta arja-faji elmélet (Rassentheorie) alapján épülne

fel. Ez lenne az uralkodó szempont az új egyház belső — hittani — szervezetének felépítésénél is. Így az új egyház nagyon megrostálná a kereszténység sok alaptételét és tanítását is. Ez az új nemzeti egyház-alakulat úgy Németországban, mint a külföldi országokban súlyos kritikát, vádat hívott ki. Így Németországban megindította az „újreformáció mozgalmát“, vagyis az „Evangélium és Egyház“ elnevezés alatt is ismert mozgalmat. Mi a célja ennek a mozgalomnak? Tiltakozni az új nemzeti egyház ellen és harcolni az állam keretében elhelyezkedő szabad egyházért. A mozgalom tagjai a lutheránusokból — akiknek alapfelfogásuk a „hit által való megigazulás“ — és liberálisokból, mint Von Soden, Juelicher, Deisman, stb. állanak. A mozgalom már 2800 lelkész számlál tagjai közé, akik nem „Hitler állama“ ellen vannak, hanem csak nem akarják, hogy az Ö politikája bevezetődjék az egyházba. Ehelyett az egyház életét akarják megújítani azáltal, hogy visszahelyezik azt a bibliai és a reformációi alapra. Az új nemzeti egyház és az új reformációi mozgalom késhegyig menő küzdelmet folytat még ma egymás ellen. Hogy melyik fog győztesen kikerülni a küzdelemből és melyiknek van igaza, még jóslásokba sem lehet bocsátkozni. Akármelyik mozgalom is kerüljön ki győztesen a küzdelemből, a vesztes fél nem a másik mozgalom lesz, hanem az általános keresztény egyház! Nyerni csak a keresztényellenes irányok fognak és azok, amelyek a teljes nihilizmust és anarchiát hirdetik úgy a vallás, mint az erkölcs terén! Ezt kellene észrevenniök a németországiaknak! És ilyen szempontból értékelni ezeket a mozgalmakat. *Erdő János.*

Vallás és nacionalizmus. Napjainkban sok szó esik a vallásról és nacionalizmusról, e kettőnek egymáshoz való viszonyáról stb. A régi történeti egyházak mellett új nemzeti és egyetemes egyházak akarnak alakulni a túlzott nacionalizmusból kifolyólag. Tehát a vallás és nacionalizmus a jelenben időszerű kérdés, s mint ilyen, érdemes foglalkozni. G. A. Smith: „Little Essay in Religion“ c. kis munkájában szintén foglalkozik ezzel a kérdéssel, a „Religion und Nationalism“ c. fejezetben. S bár csak nagy általánosságban tárgyalja a kérdést, mégis haszonnal fog járni közlése azok számára, akik a vallás és nacionalizmus kérdésével foglalkoznak. „Az ember szükségszerűleg vallásos. A kötelesség közös köre nem elégíti ki lelkének éhségét. Neki mindig jelentést és irányi-

tást kell keresni az élethez. Vágyik áthatni azt a titokzatosságot, mely körülveszi őt, törekszik életének egységesítésére és tökéletesítésére és ennek környezetével való összhangbahozatalára. Ez a keresés és törekvés a vallásos szellemnek megnyilatkozása. Ez a nyersanyag, mely a földön levő minden vallásnak alapját teszi. Ezért csak egy vallás van, noha emellett a vallás magyarázatának, értelmezésének végnélküli változata létezik. Ezek az értelmezések azonban általában földrajziak, és nagy mértékben a nemzeti határoknak felelnek meg; noha mindegyik ilyen nemzeti értelmezésben is az ellentétes vallásos rendszerek egész sorozata foglal helyet. Csodálatos fejlődése az emberi lélek egyetemes vágyódásának, élete jelentéséért és irányáért! Egy állandó és változatlan vágyódás! Ezer, meg ezer kísérlet a kielégítésre! Bizonyára végül is az egységet (a vallást illetőleg) el fogjuk érni, mert el kell érünk! Az egység eljön minden változások ellenére. Mostanig minden csak változás és átmenet volt. Az ember végül kísérlet és próbákon keresztül megtalálja önmagát. A nacionalista-nemzetieskedés még csak kísérletezés, hogy megoldja a fajnak összeolvasztásában az ember közös testvériségét, amely egyuttal véget fog vetni az egyenetlenségnek és gyűlölségnek. A vallásnak ez az átmeneti állapota hasonlóképen el fog mulni amáz egyetemes felismerésben, hogy az ember testvérisége az igazi jelentése és célja az életnek.“ Erdő János.

„Az erkölcsi nevelés nemzetközi kongresszusa“. Az angol és a Nemzetközi Unitárius Társulat f. é. szept. 11—14. között rendezte meg Krakkóban hatodik kongresszusát. A kongresszus tárgya: Az erkölcsi erők közös volta minden emberre, az erkölcsi erők eredete és fejlődése a nevelés által. A kongresszust előkészítő közvetlen lengyel bizottság címe: Mme Marie Sokal, Warsaw, Muzeum Osviaty, Hoza 88. (e. j.)

Egy kísérlet a vallásos nevelésben. Margaret Barr a Calcutta-i Gokhale Memorial Girls School-ban érdekes kísérletet végzett a vallásos nevelésben. Tanítványait koruk szerint négy csoportba osztotta, 8—10, 10—12, 12—14 és 14 éven felüliek. Az első csoport tananyagául a nagyon egyszerű történetek, könnyű mesék, legendák és egyszerű történeteket választotta. A második csoport tananyaga hasonló az elsőéhez, csupán itt már a mesék, történetek stb. sokkal haladottabbak és fejlettebbek. A harmadik csoportnak tananyaga a vallások története. Ez az alap a negyedik csoport tananyagához, mely az egyetemes vallás elveinek és tantételeinek meg-

tanításában áll. Margaret Barr különös és érdekes vallásos nevelésének célját két pontban jelöli meg: 1. Hogy a lányokat türelmesebbé és méltányolákká tegye mások vallása iránt és 2. vallásos irodalom olvasására és annak megbirálására buzdítsa. (e. j.)

Külföldi hírek. *Általános:* A zsidóság száma a legújabb számítások szerint az egész világon 16,008.000. Ebből Európában él majdnem háromnegyedrész: 10,121.000. Amerikában: 4,685.000. Ázsiában: 745.000. Afrikában: 457.000, míg Ausztráliában és a szigetvilágon egészen elenyészően csekély a zsidóság száma. — A Biblia ma már 667 nyelvre van lefordítva, közülük a teljes Biblia 149 nyelvre. A közelebbről elmúlt időkben 12 új fordítás készült, legnagyobb részben afrikai benszülött törzsek nyelvére. A Bibliatársulat az 1932 évben 10,617.470 Bibliát adott el, mely az előző évvel szemben 65.186 többletet jelent. Nagy haladás mutatkozik Ázsiában, különösen Kinában, ellenben Európában a kommunista propaganda miatt hanyatlás észlelhető. Így pl. Magyarországon is 20.000 pld. kevesebb fogyott. Érdeklődés a zsidók körében mutatkozik. — Az Alliance Universelle egyetemes imaheiteit a világ összes protestáns gyülekezetei, mint minden évben, az idén is január havában megtartották. Vajon nekünk unitáriusoknak nem volna-e szükségünk arra, hogy minden alkalmat megragadjunk az imádkozásra. — Egy afrikai néger professzor a Párizsban megtartott pán-afrikai kongresszuson tartott előadásában a mai modern európai kulturát gúnyolva, a következőket is mondja: „Európa és Amerika ki vannak merülve szellemileg s hamarosan ki fognak merülni fizikailag is. Kétségtelenül hatalmas technikájuk van, egymást érik a különböző rekordok. Kulturális tekintetben azonban csak örökösök. A fehér faj utánozni kezd bennünket, a mi táncainkat s zenénket vette át és ez fog történni hamarosan költészetünkkel és filozófiánkkal is. Bálványuk a sport. Mi megvetett négerek, nem tartjuk hozzáink méltónak, hogy kar- és lábizmokat bálványozzunk“.

Franciaország: A párizsi Fakulté libre de théologie protestante új dékánja Henri Monnier professzor, a református dogmatika tanára lett. A fakultás tanárai felfogásuk szerint különféle álláspontot képviselnek. Ezen a fakultáson tanultak egy-egy félévig Lőrinczy Dénes és Ferencz József lelkészek is. — A párizsi L'Oratoire de Louvre templomában, mely a szabadelvű francia protes-

tántizmusnak legnagyobb székesegyháza, minden felekezet és minden nép azon résztvenni szándékozó tagjai számára közös Istentiszteletet tartottak. A keresztény egységtörekvések ma Franciaországban a legerősebbek, melyet egy új emelkedettebb szellemű nacionalizmus lapja is táplál. — A Christianisme au XX. siecle jelentése szerint Franciaország L. Purin által tervezett állami érmet veret, melynek homlokoldalán Kálvin profilja, a másik oldalon a Noyon temploma MDIX. és a genfi St. Pierre „Genève MDLXIV“ és felette „Soli Deo Gloria“ szavak olvashatók. A francia folyóirat megjegyzése: „Boldogan közölhetjük a pártfölbontást, a protestánsizmus és igazság megbecsülésének aktusát“. Ime a hitetlennek mondott Franciaország megbecsüli az igaz hit hőseit, szimbolumait. A mi, kereszténynek hirdetett országunkban vajjon mikor jő el ennek ideje?!

Németország: Németország eseményeiről külön egy általános képet rajzolunk egyik következő számunkban. Az elmúlt év nagy eseménye a Luther-émlékünnepélyek sorozata, mely hatalmas tömegeket mozgatva meg, általános nagy eredményeket ért el. A legjelentősebb emlékbeszédnek, Erich Seeberg, berlini teológiai tanárnak néhány sorát idézzük az alábbiakban: „Luther korát annyira uralta, mint előtte és utána soha senki: életében nincs mozgalom, mely tőle függetleníthette volna magát. Szakadást hoz Németországban és a világban, de a szakadásnál hatalmasabb az igazsága“.

Angliában érdekes hullámokat vető u. n. Oxford mozgalomról, az *Amerikai Egyesült-Államokban* minket élenként érdeklő eseményről, az amerikai unitárius, kongregacionálista és részben univerzalista gyülekezetek Amerikai Szabad Egyház elnevezés alatt történt egyesüléséről, a *Genfben* székelő *Nemzetközi Protestáns Világszövetségek* munkásságának új eredményeiről, valamint a *magyarországi protestánsizmus életéről* más alkalommal fogunk beszámolni.¹

Összegejtötte: *Ferencz József*.

„**Jehova isten tanui**“ nevű szektának — úgy látszik — To- rockón, ebben az ősi unitárius fészekben is akadtak hívei. Közülük néhányat vád alá is helyeztek vallásellenes propaganda folytatása miatt. A törvényszék a vádlottakat 15—15 napi elzárásra ítélte azon az alapon, hogy amerikai nyomtatványokat terjesztettek s olyan utasításokat adtak a prédikátoroknak, hogy beszédeikben a mun-

¹. Várjuk a beszámolókat. Szerk.

kanélküliséggel, a magas adókkal, a nagy tőke igazságtalansága elleni beszédekkel foglalkozzanak, abból a célból, hogy osztályharcra izgassák az embereket. Így hát nem is vallási, hanem szociálista és politikai társaság. Az ügy felebbezés folytán a táblához került, amely a vádlottakat felmentette és elvi jelentőségű határozatot hozott, amikor kimondotta, hogy az alkotmánytörvény 22. §. szerint, minden állampolgárnak joga van szabadon választani a vallások vagy szekták között. Az új szektáskodás csak akkor büntethető, ha a bevett vallások vagy az államforma ellen folytat propagandát.

Gyászhirek. *Szathmáry Annuska* életének 23-ik évében hosszas szenvedés után Kolozsvárt március 7-én megszűnt élni. Élete tavaszkorában támadta meg a gyilkos kór, mely idő előtt sirba döntötte a viruló menyasszonyt. — *Ilenczfalvi dr. Sárkány Miklósné sz. Hosszúfalvi Horváth Ilona*, a Marosköri D. F. Unitárius Nőszövetség elnöke, boldog házasságának 35-ik évében Marosvásárhelyen március 24-én jobblétre szenderült. A jóság, szeretet és vallásos buzgóság megtestesülése volt, aki mint a lobogó tűz fényt, derűt és melegséget árasztott maga körül. Fekete Gábor volt főgondnoknak családjához közeli rokoni kötelék fűzte. Férje és egyetlen fia mellett az unitárius női mozgalmat érte szinte pótolhatatlan veszteség. — *Gróf Bethlen Zsófia* élete 66-ik évében március 9-én Kolozsvárt elhunyt. Kaáli Nagy Elek, egykori derék főgondnokunk unokája, aki szerénységével és nemes szívjóságával a női nem példányképe volt. Hitéhez hűséggel ragaszkodott. Vele a gróf Bethlen család utolsó unitárius sarjadéka szállt sirba. — *Kövendi Gál Jenő* joghallgató ifjú életének 20-ik évében rövid szenvedés után március 25-én Tordán lelkét visszaadta teremtőjének. Nemcsak a család, hanem az unitárius egyház és az erdélyi magyarság a legszebb reményeket fűzte a kövendi Gál család ezen viruló sarjadékához, akitől a nemes családi tradíciók továbbfolytatását vártuk. *Dr. Gál Miklós* magyarpartíi képviselőnek a fia és Ferencz József néhai, nagynevű püspökünk dédunokája volt, aki gazdag anyagi és lelki örökséggel járhatott volna az élet útjain. De már az indulásnál megállott sok könnyet és bánatot hagyva maga után. — *Özv. Mátyás Jánosné sz. Zoltán Vilma* életének 68-ik, özvegyiségének 20-ik évében április 2-án Székelyudvarhelyen hirtelen elhunyt. Önfeláldozó édes anya, gondos nagyanya, szerető jó testvér volt. Mint papné a lelki buzgóságnak, a takarékoságnak és lekötélő szivességnek volt mintaképe. Sigmund József székelyudvarhelyi lelkészünk neje édesanyját gyászolja az elhunytban. A holtaknak csendes nyugalmat, s a szomorodottnak Istentől vigasztalást kívánunk.

Szerkesztésért felel: VÁRI ALBERT.

Nyilvános nyugtázás.

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek:

Vargyas 450, Geréb Zsigmond 200, Nagy Dénes 100, Lőrinczy István esp. 100, Seéthal Ferenc 200, Tana Sámuel 200, Dr. Jancsó Ödönné 100, Benczédi Pál 50, Szász Dénes 50, Ekárt Andor 50, Pap Zsigmond 50, Kozma Zoltán 50, Katona Ferenc 50, Lőrinczi Domokos 50, Pálfi Árpád 50, Pál Dénes (Zsákod) 50, Lőrinczi László 50, László Balázs 100, Pál Dénes (Siménfalva) 50, Török Elek 50, Katona József 100, Péter Ödön 50, Orbók Gyula 50, Fülöp Zoltán 50, Halmágyi János 50, Csongvai Lajos 50, Máthé Zsigmond 50, Pethő Kálmán 50, Keresztesi Dénes 50, Biró Izsák 100, Pap Gyula 50, Benedek Mihály 100, Bedő Árpád 50, Gvidó Béla 50, Pál Tamás 50, Péterffi Mihály 50, Székely Tihamér 50, Antónia Mihály 50, Kelemen István 50, Ifj. Kádár Lajos 35, Kisgyörgy Imre 50, Végh Benjámín 50, Lőfi Ödön 50, Kovács Lajos 50, Kovács Imre 50, Benedek Gábor 50, Székely Kelemen 50, Gál Mózes 50, Fazakas Béla 50, Nagy Dénes 100, Gombási János 50, Biró István 50, Fikker János 8, Weress Béla 50, Árkosi Tamás 50, Gálfi András 44, Dr. Szathmári Miklós 50, Lőrinczy Dénes esp. 50, Benczédi Domokos 50, Gál Gyula 50, Nagy Domokos 50, Bálint Albert 50, Simén Domokos 50, Kiss Jenő 50, Zoltán Sándor 100, Bedő Miklós 50, Kővári Jakab 50, Fazakas Jenő 50, Balázs András 50, Nagy Béla (Muzsna) 50, Báró József 50, Vári Domokos 50, Demeter Attila 200, Dr. Elekes Domokos 200, Dr. Fazakas Miklós 500, Péterffi Albert 250, Pálfi Ákos 300, Dr. Zsákó Andor (alapító díj) 500, Tárgymutató 50, Homoródalmás 400, Vargyas 200, Felsőosztályúak Olvasó-Egylete (Kolozsvár) 400, Dr. Fazakas János 100, Dr. Gyergyay Árpád 200, Dr. Gspann Károly 200, Dr. Gál Zsigmond 200, Dr. Kauntz Józsefné 200, Dr. Csutak Mihály 200, Müller Géza 200, Pálfi László 200, Puksá Endre 200, Tana Ferenc 200, Dr. Szolga Ferenc 350, Fülöp Mózes 200 Leu.

Tisztelettel kérem az előfizetési díjak és a hátrálékok beküldését, hogy a folyóiratot pontosan küldhessük.

Cluj, 1934. április hó 7.

Hadházy Sándor,
pénztárnok.

